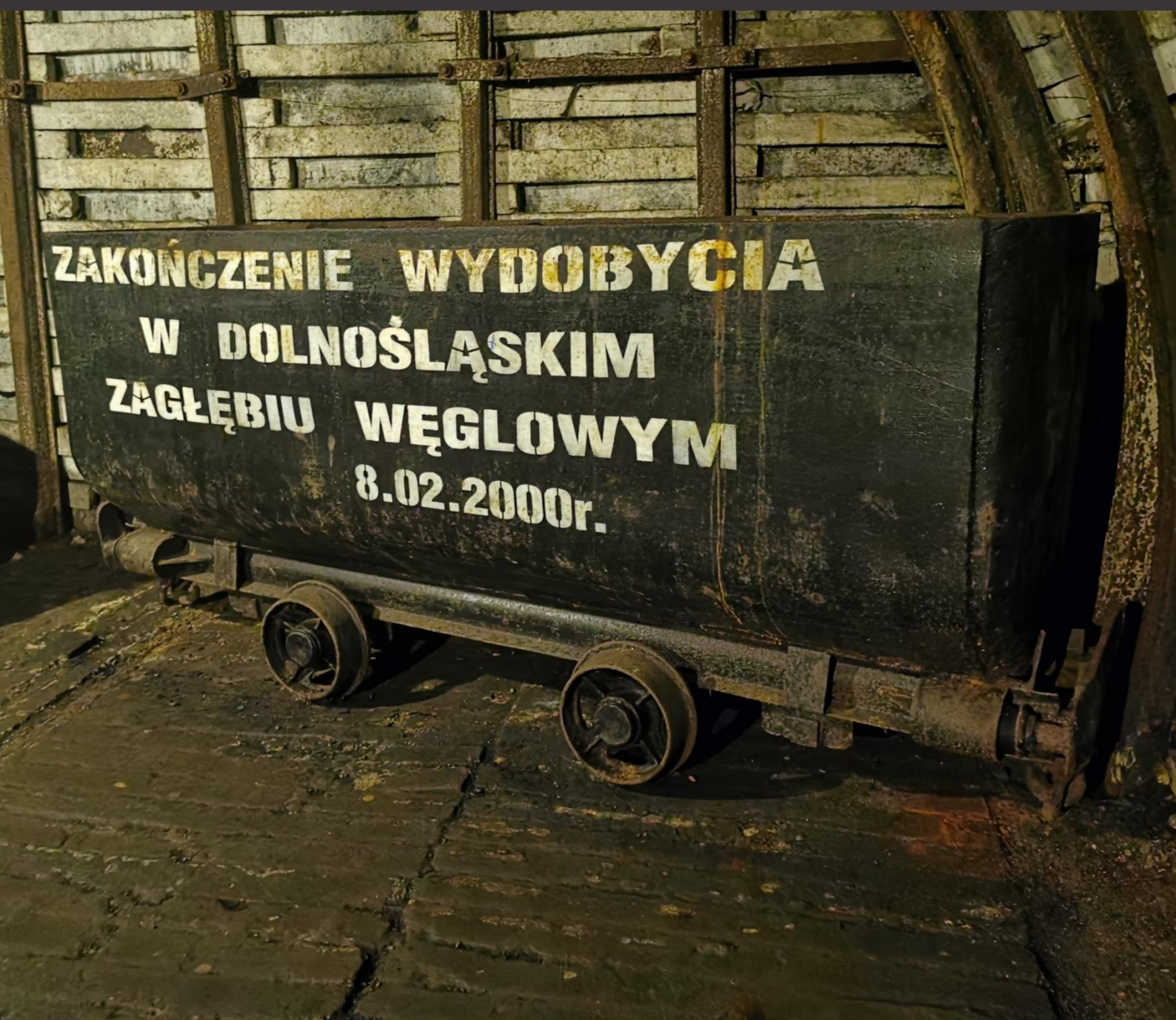

ANALIZA POWIĄZAŃ FUNKCYJONALNYCH W DOLNOŚLĄSKIM ZAGŁĘBIU WĘGLOWYM

CZERWIEC 2021

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Zasięg Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego – rys historyczny	4
3. Powiązania przestrzenne w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym	14
4. Likwidacja Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego	17
5. Zatrudnienie w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym	21
6. Skutki likwidacji kopalń – wpływ na zagospodarowanie przestrzenne	28
7. Podsumowanie	31

Autorzy:

Kamila Lesiw-Głowacka
Ewa Skoczeń
Bogusław Molecki
Łukasz Kasprzak
Tadeusz Krahł

Zdjęcie na okładce:

Kopalnia Węgla – muzeum w Nowej Rudzie

1. Wstęp

Europejski Zielony Ład jest kluczowym dokumentem strategicznym Komisji Europejskiej, który wyraża ambicję uczynienia z Europy pierwszego neutralnego klimatycznie kontynentu do 2050 r. Podkreśla się przy tym, że proces transformacji dla osiągnięcia celów klimatycznych, musi być przeprowadzany w sposób sprawiedliwy i sprzyjający włączeniu społecznemu. Sprawiedliwa transformacja oraz przejście na gospodarkę niskoemisyjną to również jedno z ważniejszych wyzwań dla województwa dolnośląskiego.

Dolny Śląsk jako jeden z najsilniej uprzemysłowionych regionów w Polsce opierający do tej pory ten rozwój, analogicznie jak cały kraj, na emisyjnej energetyce ze źródeł kopalnych stoi przed ogromnym wyzwaniem transformacji i wpisaniu się w politykę Europejskiego Zielonego Ładu.

Objęcie subregionu wałbrzyskiego wsparciem w ramach Funduszu Sprawiedliwej Transformacji stanowi niewątpliwą szansę dla tego obszaru. Gwałtowna i w zasadzie niedokończona transformacja lat 90-tych subregionu do dziś stanowi olbrzymie wyzwanie. Wiele terenów pokopalnianych na tym obszarze wciąż wymaga rewitalizacji i usuwania szkód górniczych, a likwidacja kopalń spowodowała problemy rozwojowe, które w dalszym ciągu trudno przezwyciężyć.

Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji przygotowany przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dokładnie opisuje procesy mające na celu zniwelowanie różnic rozwojowych powstałych w skutek transformacji lat 90-tych. Niniejszy dokument jest natomiast materiałem uzupełniającym, ukazującym oddziaływanie i wpływ funkcjonowania Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego (DZW) na subregion wałbrzyski, będący do roku 1999 r. osobnym województwem. Ponadto ukazano powiązania funkcjonalno-przestrzenne powiatu kamiennogórskiego z DZW, który mimo tego, iż statystycznie znajduje się w subregionie jeleniogórskim to jednak połączony jest funkcjonalnie z subregionem wałbrzyskim.

2. Zasięg Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego – rys historyczny

Zagłębie Dolnośląskie opiera się na eksploatacji złoża węgla kamiennego, znajdującego się na pograniczu polsko-czeskim, którego główny obszar można w przybliżeniu ograniczyć miastami: Kudowa-Zdrój – Nowa Ruda – Wałbrzych – Kamienna Góra – Żaclęř – Hronov. Na tym terenie wydobywanie węgla miało miejsce od końca średniowiecza po początki XXI wieku.

Poza tym obszarem występowanie węgla kamiennego odnotowano również w okolicach Łądko-Zdroju oraz Bolesławca. W tych lokalizacjach kopalnie funkcjonowały od końca XVIII wieku. Okres eksploatacji często był bardzo krótki – jakość węgla nie zawsze była zadowalająca. Ostatnie zakłady na tym obszarze zamknięto w latach sześćdziesiątych XIX wieku (por. tab. 1). Późniejsze incydentalne próby uruchomienia wydobywania nie przynosiły rezultatów.

Tabela 1. Eksploatacja złóż węgla kamiennego w rejonach Łądko-Zdroju i Bolesławca w XVIII i XIX wieku.

Teren gminy	Kopalnie	Okres eksploatacji
Łądek-Zdrój	kop. Olbersdorf w Stójkowie	1840 ÷ 1841
Lwówek Śląski	kop. Gottes Seegen w Rakowicach Małych	1788 ÷ 1813
	kop. Georg Wilhelm w Rakowicach Małych	1835 ÷ 1862
	kop. Entremonia w Lwówku Śląskim	1876 ÷ 1877
	kop. Walditz we Włodzicach Małych	1789 ÷ 1792
Bolesławiec (w.)	kop. Neuer Trost w Ocicach	1802 ÷ 1806
	kop. Ottendorf w Ocicach	1846 ÷ 186x
	kop. Friedrich Louise w Dobrej	1864 ÷ 186x
Osiecznica	kop. Wehrau w Osiecznicy	1790 ÷ 1791

Źródło: opracowanie własne na podst. Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984 oraz Maciejak K., Maciejak M.: Górnictwo węglowe w rejonie Lwówka Śląskiego w XVIII-XX wieku, Wrocław 2013

2.1. Okres do II wojny światowej

Historia wydobywania węgla kamiennego w obrębie głównego obszaru Zagłębia Dolnośląskiego sięga XV w. (istnieją również wzmianki o rozpoczęciu eksploatacji już w 1366 r.) i swoje początki miała w rejonie Nowej Rudy. Najstarszy zapis dotyczący kopalni węgla w Wałbrzychu pochodzi z 1536 r. Górnictwo węglowe rozwijało się również w tym czasie w Starym Lesieńcu¹ i Boguszowie (1547 r.), Białym Kamieniu² (pierwszy zapis z 1561 r.), Sobięcinie² (1586 r.) oraz w dobrach klasztoru w Krzeszowie (1570 r.). W XVII wieku po raz pierwszy miejsca wydobywania węgla oznaczono na mapach, podkreślając przez to ważność tej działalności. W 1767 roku czynnych było 18 kopalń, w większości podziemnych. Z górnictwem węglowym, oprócz wydobywania, związana również była budowa kopalń, a także budynków przemysłowych i administracyjnych. W momencie rozwoju wykorzystania maszyn parowych w przemyśle i zwiększenia zapotrzebowania na węgiel, ze względu na ograniczenia spowodowane brakiem możliwości wywozu tego surowca na skalę przemysłową poza obszar jego wydobywania, w Wałbrzychu zaczęto lokalizować wiele zakładów produkcyjnych, których działalność kontynuowana jest do dzisiaj, np. fabryka włókiennicza braci Albertich (zbudowana w 1818 r., dzisiejsza „Camela”), czy fabryka porcelany, zbudowana w 1831 r. przez Carla Kristera (obecnie Fabryka Porcelany „Krzysztof”).

¹ obecnie część miasta Boguszów-Gorce

² obecnie część Wałbrzycha

Wywóz węgla poza obszar wydobywania początkowo realizowany był przy pomocy wozów konnych poruszających się po Drodze Węglowej. Trakt ten powstał pod koniec XVIII wieku i w głównym przebiegu wiodł z Zagłębia Wałbrzyskiego do portu rzeczno-jezernego w Malczycach, skąd węgiel mógł być już transportowany Odrą. Dodatkowa odnoga Drogi Węglowej wiodła z Cierni³ przez Żarów do Kątów Wrocławskich, w których zlokalizowane było ówczesne centrum dystrybucyjne – między innymi dla Wrocławia. Już w 1816 roku pojawił się projekt zastąpienia Drogi Węglowej linią kolejową (pierwszą na Dolnym Śląsku). Wyższy Urząd Górniczy rozpatrywał wówczas możliwość uruchomienia kolei pomiędzy zagłębiem a portem w Malczycach. Brak doświadczeń w budowie i eksploatacji⁴ kolei spowodował jednak wstrzymanie na ćwierć wieku realizacji tego zamysłu. Dopiero w 1842 roku rozpoczęto budowę linii kolejowej do Zagłębia Wałbrzyskiego, początkowo dyplomatycznie ograniczonej do odcinka Wrocław – Świebodzice (otwartego w 1843 r.), stąd niemającej wpływu na funkcjonowanie Drogi Węglowej (władze rejencji chroniły interesy woźniców i portu w Malczycach). Ostatecznie linia została przedłużona do Wałbrzycha w 1853 r. i od tego momentu datuje się szeroka dostępność rynków zbytu dla całego zagłębia.

Rozwój przemysłu wymuszał wzrost wydobywania dolnośląskiego węgla, wykorzystywanego również do produkcji koksu. Tuż przed I wojną światową w 1913 r. w rejonie wałbrzyskim wydobyto 4,9 mln ton węgla kamiennego, a wszystkie dolnośląskie kopalnie wydobyły razem 5,5 mln ton. Prowadzono również działania zmierzające do ograniczenia kosztów transportu – czego przykładem może być ambitny projekt zębatej Kolei Sowiogórskiej (1902 r.), stanowiącej w zamyśle skrótowe połączenie kopalń noworudzkich z bielawskim i dzierzoniowskim przemysłem. Na początku XX wieku podjęto działania modernizacyjne kopalń i ich elektryfikację. Równolegle zelektryfikowana została linia kolejowa Görlitz – Jelenia Góra – Wałbrzych – Wrocław wraz z szeregiem linii bocznych. Mimo takich działań, trudne warunki geologiczne powodowały, że samo wydobywanie było drogie. Obszar, na którym funkcjonowały kopalnie, został ukształtowany pod wpływem działalności wulkanicznej i sił tektonicznych – pokłady węgla były nachylone, poprzecinane uskokami, a do tego – cienkie.

Jednocześnie, wraz z rozwojem działalności górniczej, zaczęto odnotowywać bardzo niebezpieczne zjawiska, związane z występowaniem w pokładach koncentracji dwutlenku węgla i metanu – wyrzuty uwalnianych gazów, połączone z rozdrabnianiem i przenoszeniem do wyrobisk mas węgla i innych skał. Najstarszy odnotowany przypadek miał miejsce w 1894 roku, w kolejnych latach liczba tych zjawisk narastała. W dniu 9 lipca 1930 r. w największej i najnowocześniejszej kopalni w rejonie noworudzkim – kopalni Wenceslaus (Wacław) w Miłkowie⁵ – nastąpił wyrzut 3354 ton węgla, w czasie którego zginęło 151 osób.

Powyższe uwarunkowania powodowały, że kopalnie Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, funkcjonujące na rynku obok innych zagłębi o korzystniejszych parametrach, w okresie Wielkiego Kryzysu lat trzydziestych XX wieku zostały dotknięte koniecznością ograniczenia wydobywania, a nawet zamknięcia poszczególnych zakładów. W atmosferze protestów społecznych (wspieranych przez władze gmin), zamknięto nie tylko najniebezpieczniejszą kopalnię Wacław, ale również szereg innych zakładów – między innymi w Wałbrzychu. Również czynne kopalnie ograniczały zatrudnienie – tysiące górników traciło pracę, a bezrobocie osiągnęło rekordowo wysoki poziom.

³ obecnie część Świebodzic

⁴ za początek kolei najczęściej uznaje się otwarcie pierwszej publicznej linii kolejowej Stockton – Darlington, które miało miejsce dopiero w roku 1825

⁵ obecnie część Ludwikowic Kłodzkich

Takie uwarunkowania społeczne doprowadziły do szerokiego poparcia Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP), obiecującej ponowne uruchomienie nieczynnych kopalń. Po dojściu tego ugrupowania do władzy, część zakładów (w tym kopalnia Waclaw) wznowiła pracę, nie osiągnięto jednak poziomu wydobywania z lat wcześniejszych. W okresie II wojny światowej w dolnośląskich kopalniach węgla nastąpił spadek produkcji, wydajności i liczby zatrudnionych. Kopalnia Waclaw została – ze względów bezpieczeństwa – ponownie zamknięta w lipcu 1939 roku. Nie uchroniło to jednak społeczeństwa przed poważnymi wypadkami – 10 maja 1941 r. w kopalni Ruben (późniejsza kopalnia Nowa Ruda pole Piast) doszło do wyrzutu 4112 ton węgla, w efekcie czego śmierć poniosło 187 górników – z obecnej na dole załogi uratowało się jedynie sześć osób.

Zasięg eksploatacji złóż węgla kamiennego w okresie do II wojny światowej, w odniesieniu do obecnego podziału administracyjnego, został przedstawiony w tabeli 2.

Tabela 2. Zasięg eksploatacji złóż w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym przed II wojną światową (wielokropek oznacza ciąg dalszy eksploatacji, po połączeniu z innym zakładem, pod jego nazwą; wytłuszczono zakłady eksploatowane w latach czterdziestych XX wieku).

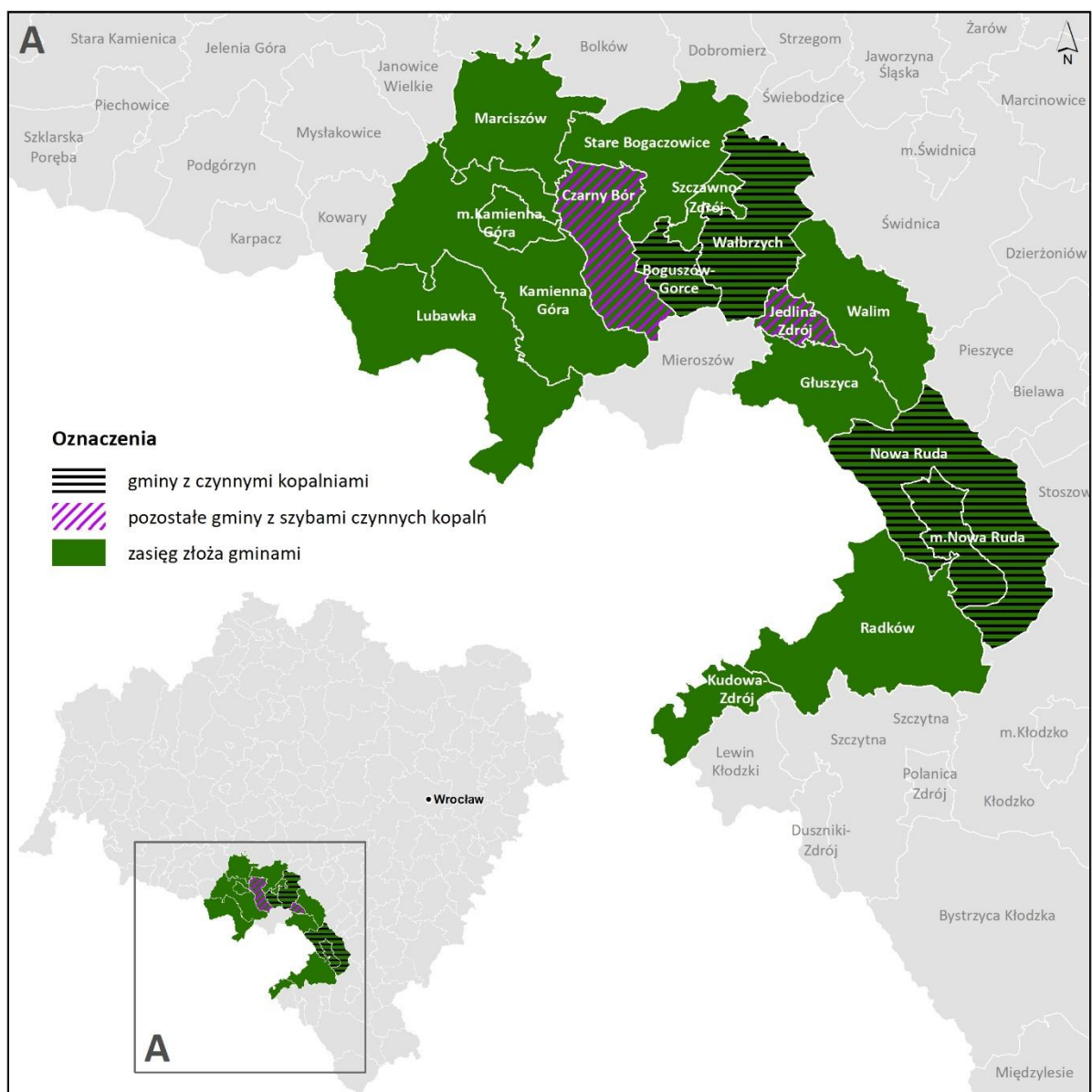
Teren gminy	Kopalnie (wybrane przykłady)	Okres eksploatacji
Kudowa-Zdrój	kop. Clemens w Pstrążnej kop. Vilemína w Žďárkách ⁶	1858 ÷ 1932 1805 ÷ 192x
Radków	kop. Heddi w Ścinawce Średniej	1902 ÷ 1925
Nowa Ruda (m.)	kop. Amazone w Drogostawiu kop. Joseph w Zaciszu kop. Ruben w Nowej Rudzie kop. Johann Baptista w Słupcu	1853 ÷ 1854 przed 1478 ÷ 1860... od 1781 r. od 1763 r.
Nowa Ruda (w.)	kop. Ferdinand w Jugowie kop. Frischauf w Bożkowie kop. Lisette w Dzikowcu kop. Magdalena w Straszku kop. Neue Frischauf w Czerwieniczach kop. Rudolph w Przygórzu kop. Wenceslaus w Miłkowie	1793 ÷ 1921... 1742 ÷ 1898... 1781 ÷ 1860... 1862 ÷ 187x 1853 ÷ 1867? od 1793 r. 1771 ÷ 1939
Głuszycza	kop. Chrystian Gottfried w Grzmiącej kop. Gersonglück w Sierpnicy kop. Neuwagt w Głuszycy	1836 ÷ 1880 1858 ÷ 186x 1781 ÷ 1788
Walim	kop. Caroline w Podlesiu	1793 ÷ 1798
Jedlina-Zdrój	kop. Dorothea w Kamieńsku kop. Erdman w Suliszowie kop. Joseph w Jedlinie kop. Sophie w Jedlinie-Zdroju	1800 ÷ 1930... 1815 ÷ 1819 1747 ÷ 1768 1763 ÷ 1931

⁶ nielegalnie eksploatowała złoża po pruskiej stronie, przekraczając chodnikami granicę austriacko-pruską

Wałbrzych	kop. Achenbach w Poniatowie kop. Amalie w Podgórzu kop. Caesar w Rusinowej kop. David w Nowym Szczawnie kop. Ernestine w Podgórzu kop. Fuchs w Białym Kamieniu kop. Fuchsstollen w Białym Kamieniu kop. Fürsteinsteiner w Wałbrzychu kop. Friedenshoffnung w Sobięcinie kop. Glückhlf w Sobięcinie kop. Glückhlf-Friedenshoffnung w Sobięcinie kop. Harte w Opoce kop. Melchior w Podgórzu kop. Segen Gottes w Starym-Zdroju	1873 ÷ 1876? 1845 ÷ 187x... od 1773 r. od 1789 r. ok. 175x ÷ 1909... od pocz. XVII w. 1791 ÷ 1840... od 1876 r. 1813 ÷ 1892... 1769 ÷ 1892... od 1892 r. 1815 ÷ 1945 od 1840 r. od 1594 r.
Szczawno-Zdrój	kop. Wigand w Szczawnie-Zdroju	1866 ÷ 1896
Boguszów-Gorce	kop. Abendröthe w Gorcach kop. Carl-Georg-Victor w Kuźnicach Świdnickich kop. Elise w Starym Łosieńcu kop. Frieden w Boguszowie kop. Gustav w Gorcach kop. Gute Hoffnung w Kole	1788 ÷ 1927 od 1829 r. 1818 ÷ 1928... 1747÷1772 od 1791 r. 1745 ÷ 1821...
Stare Bogaczowice	kop. Emilie Anna w Jabłowie kop. Friedrich Wilhelm w Lubominie	1821 ÷ 187x... 1787 ÷ 1795
Czarny Bór	kop. Gotthelf w Czarnym Borze	1823 ÷ 1874...
Marciszów	kop. Karls Glück w Ciechanowicach	1872 r.
Kamienna Góra (m.)	kop. Aurelie w Grodztwie kop. Ernst Wilhelm w Daleszowie Górnym kop. Unerwartet Glück w Kamiennej Górze	1872 ÷ 1876 1873 ÷ 1911 1767 ÷ 1786
Kamienna Góra (w.)	kop. Friedrich Teodor w Przedwojowie	1843 ÷ 186x
Lubawka	kop. Aurora w Szczepanowie kop. Constant w Błażkowej kop. König Wilhelm w Ulanowicach kop. Liebauer Kohlenverein w Lubawce kop. Neue Gabe Gottes w Okrzeszynie	1856 ÷ 1937 1789 ÷ 1791 1812 ÷ 1876 1862 ÷ 1922? 1836 ÷ 1925

Źródło: opracowanie własne na podst. Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984.

Zasięg wydobywania węgla kamiennego przed II wojną światową został zobrazowany na mapie 1.

Mapa 1. Zasięg wpływu eksploatacji złóż w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym przed II wojną światową.
Źródło: opracowanie własne

2.2. Okres po II wojnie światowej

Zarówno Wałbrzych, jak i Nowa Ruda, zostały zajęte przez wojska radzieckie bez walk, w dniu 8 maja 1945 roku. Początkowo kopalniami kierowała administracja niemiecka, pod nadzorem komendantury wojennej Armii Czerwonej. Przejęcie przez władze polskie nastąpiło 11 lipca 1945 r. – obejmowało ono majątek trzech towarzystw górniczych:

- Dolnośląskiego Towarzystwa Górniczego Spółka Akcyjna w Nowym Białym Kamieniu (Niederschlesische Bergbau A.G. in Neu Weisstein),
- Wałbrzyskiego Towarzystwa Górniczego Spółka Akcyjna w Wałbrzychu (Waldenburger Bergwerks A.G. in Waldenburg),
- Noworudzkich Kopalń Węgla i łupku w Nowej Rudzie (Neuroder Kohlen und Thonwerke).

Zakres przejętego majątku ujęty został w tabeli 3.

Tabela 3. Przejęcie majątku kopalń niemieckich po II wojnie światowej (1945 r.)

Kopalnie niemieckie	Dodatkowe zakłady wchodzące w skład	Kopalnie polskie
kop. Ruben w Nowej Rudzie	prażalnia łupku, tartak, huta Barbara, elektrownia	kop. Nowa Ruda
kop. Johann Baptista w Słupcu		kop. Jan Baptysta
kop. Rudolph w Przygórzu	upadowa Pniaki, tartak	kop. Rudolf
kop. Wenceslaus w Miłkowie		kop. Waclaw (w rezerwie)
kop. Sophie w Jedlinie-Zdroju		sz. Anna i Kazimierz (w rez.)
kop. Caesar w Rusinowej	koksownia, elektrownia, brykietownia	kop. Julia (sz. Wojenny)
kop. David w Nowym Szczawnie		kop. Julia (sz. Teresa)
kop. Fuchs w Białym Kamieniu		kop. Julia (sz. Tytus)
kop. Segen Gottes w Starym-Zdroju		kop. Julia (pole Centralne)
		kop. Julia (pole Wschodnie)
kop. Amalie w Podgórzu	koksownia, tartak	kop. Melchior (upad. Amalia)
kop. Melchior w Podgórzu		kop. Melchior (sz. Staszic)
kop. Fürstensteiner w Wałbrzychu	koksownia, fabryka kwasu siarkowego, tartak, cegielnia	kop. Wałbrzych
kop. Glückhelf-Friedenshoffnung w Sobięcinie	koksownia, elektrownia, tartak	kop. Victoria (sz. Victoria)
kop. Carl-Georg-Victor w Kuźnicach		kop. Victoria (sz. Barbara)
kop. Gustav w Gorcach		kop. Victoria (sz. Witold)

Źródło: opracowanie własne na podst. Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984 oraz Kosmaty J.: Tworzenie polskich załóg górniczych w Wałbrzyskim Zagłębiu Węglowym (...), Wrocław 2010.

Zatrudnienie w kopalniach węgla kamiennego po 1945 r., w związku ze zmianami granic i rozpoczęciem procesu wysiedlania ludności niemieckiej z terenów Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, wymagało utrzymania ciągłości oraz dostosowania do nowych warunków funkcjonowania. Część niemieckich specjalistów związana z przemysłem wydobywczym pozostała na terenie Wałbrzyskiego Zagłębia Węglowego, ale w większości nowa kadra górnicza została ukształtowana dzięki repatriantom z terenów należących do ówczesnego Związku Radzieckiego, a także przesiedleńcom, głównie z centralnych części kraju. Na tereny te przybyły w tym czasie również, w wyniku reemigracji, rodziny polskie z Francji, a w latach 1948-1950 także imigranci z objętej wojną domową Grecji.

W okresie PRL kopalnie Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego podlegały przekształceniom. Pewna część zmian miała charakter jedynie kosmetyczny – nazwy kopalń dostosowywano do aktualnych potrzeb politycznych. Tym niemniej należy również odnotować zjawisko konsolidacji zakładów – z pierwotnych czterech kopalń Wałbrzyskiego Zagłębia Węglowego pozostały trzy, a w Nowej Rudzie – zaledwie jedna. Szczegóły można prześledzić w tabeli 4.

Tabela 4. Reorganizacja kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego czynnych w okresie powojennym.

11 VII 1945 r.	1 I 1946 r.	12 III 1948 r.	1 V 1950 r.	1 I 1954 r.	1 IV 1964 r.	1 VII 1971 r.
Nowa Ruda	Nowa Ruda	Nowa Ruda	Nowa Ruda	Nowa Ruda	Nowa Ruda	Nowa Ruda
Rudolf	Przygórze			Słupiec	Słupiec	
Jan Baptysta	Jan					
Julia	Biały Kamień	Biały Kamień	Thorez	Thorez	Thorez	Thorez
Melchior	Mieszko	Mieszko	Mieszko	Mieszko	Wałbrzych	Wałbrzych
Wałbrzych	Bolesław Chrobry	Bolesław Chrobry	Bolesław Chrobry	Bolesław Chrobry		
Victoria	Victoria	Victoria	Victoria	Victoria	Victoria	Victoria

Źródło: opracowanie własne na podst. Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984.

Odrębnego omówienia wymaga historia zakładów pozostających w rezerwie. Po II wojnie światowej, pomimo istniejących niebezpieczeństw, ze względu na rosnące potrzeby przemysłu, podejmowano próby wydobywania węgla – przede wszystkim w rejonie kopalni Waclaw.

W połowie lat pięćdziesiątych rozpoczęto eksploatację trzech upadowych funkcjonujących przy kopalni Nowa Ruda, które udostępniły te złoża (Waclaw w Miłkowie od 1955 r., Pniaki w Pniakach od 1958 r. oraz Kazimierz w Sowinie od 1959 r.). Następnie, w 1957 r. powstał projekt uruchomienia samej kopalni Waclaw – rozpoczęcie eksploatacji zakładano na 1959 r., osiągnięcie pełnego wydobywania – na 1964 rok. Z końcem lat pięćdziesiątych założenia te uległy jednak ograniczeniu. W 1959 r. w związku z zawężeniem pola eksploatacyjnego, zaniechano dalszej eksploatacji upadowej Waclaw. Wysokie koszty wydobywania i zagrożenie gazowe spowodowały, że zrezygnowano z uruchomienia samej kopalni Waclaw. Kopalnia Nowa Ruda eksploatowała jedynie do połowy lat siedemdziesiątych upadowe Pniaki i Kazimierz. W 1971 r. rozpoczęto również drążenie przekopu badawczego z pola Piast w kierunku pokładów kopalni Waclaw (szybu Ludmiła). Problemy z potężnymi wyrzutami spowodowały w 1975 r. wstrzymanie prac – wznowiono je w latach osiemdziesiątych, ale ze względu na warunki geologiczne, postęp był niewielki.

Podobnie analizowano możliwość uruchomienia rezerw w Jedlinie-Zdroju, związanych z polem szybu Wojenny. Szyb ten, wraz z sąsiednim Teresa pozostawał od okresu międzywojennego unieruchomiony i zatopiony, ze względu na zagrożenie gazowe. Ostatecznie, kopalnia Thorez (która przez krótki okres między 1959 a 1960 rokiem eksploatowała upadową Kazimierz w Sowinie) pod koniec lat sześćdziesiątych odwodniła szyby Wojenny i Kazimierz, ale do eksploatacji (jako wentylacyjny dla Teresy) został włączony tylko pierwszy z nich – pod nową nazwą Pokój. Szyb Kazimierz został zlikwidowany w latach siedemdziesiątych.

W tym samym okresie, w związku z modernizacją układu wentylacyjnego, likwidacji uległ szereg innych szybów kopalni Thorez. W 1961 roku przeniesiono wentylatory z szybu Tytus na szyb Wanda. Pozwoliło to w 1966 roku zlikwidować ten szyb całkowicie. W 1974 roku zlikwidowano sąsiedni szyb Ewa na Białym Kamieniu. Granica obszaru czynnych szybów kopalnianych uległa odsunięciu od Szczawna-Zdroju. Analogicznie zmniejszał się obszar kopalni Nowa Ruda – w 1971 r. podjęto decyzję o likwidacji kopalni w Przygórze.

Trudności w pozyskiwaniu węgla, wynikające ze struktury złóż (grubość warstw węglowych zawierała się od kilku centymetrów do około 1,5 metra – przy czym ta ostatnia wartość występowała sporadycznie), skłaniały do podejmowania rozwiązań niekonwencjonalnych. Od lat pięćdziesiątych wzrastało wybieranie pokładów w filarach ochronnych – zarówno samych kopalni, kolei, jak i zabudowy

miejskiej. W 1955 roku rozpoczęto nawet eksperymentalną eksploatację pokładów w filarze szybu Jan, przecinających rurę szybową. Jak oceniano, nie spowodowano zniszczenia szybu – pomimo spękania i wykruszania obudowy (szyb odchylił się ponad 2 metry od pionu). W 1967 roku funkcję materiałowo-zjazdową szybu Jan zmieniono na wentylacyjną.

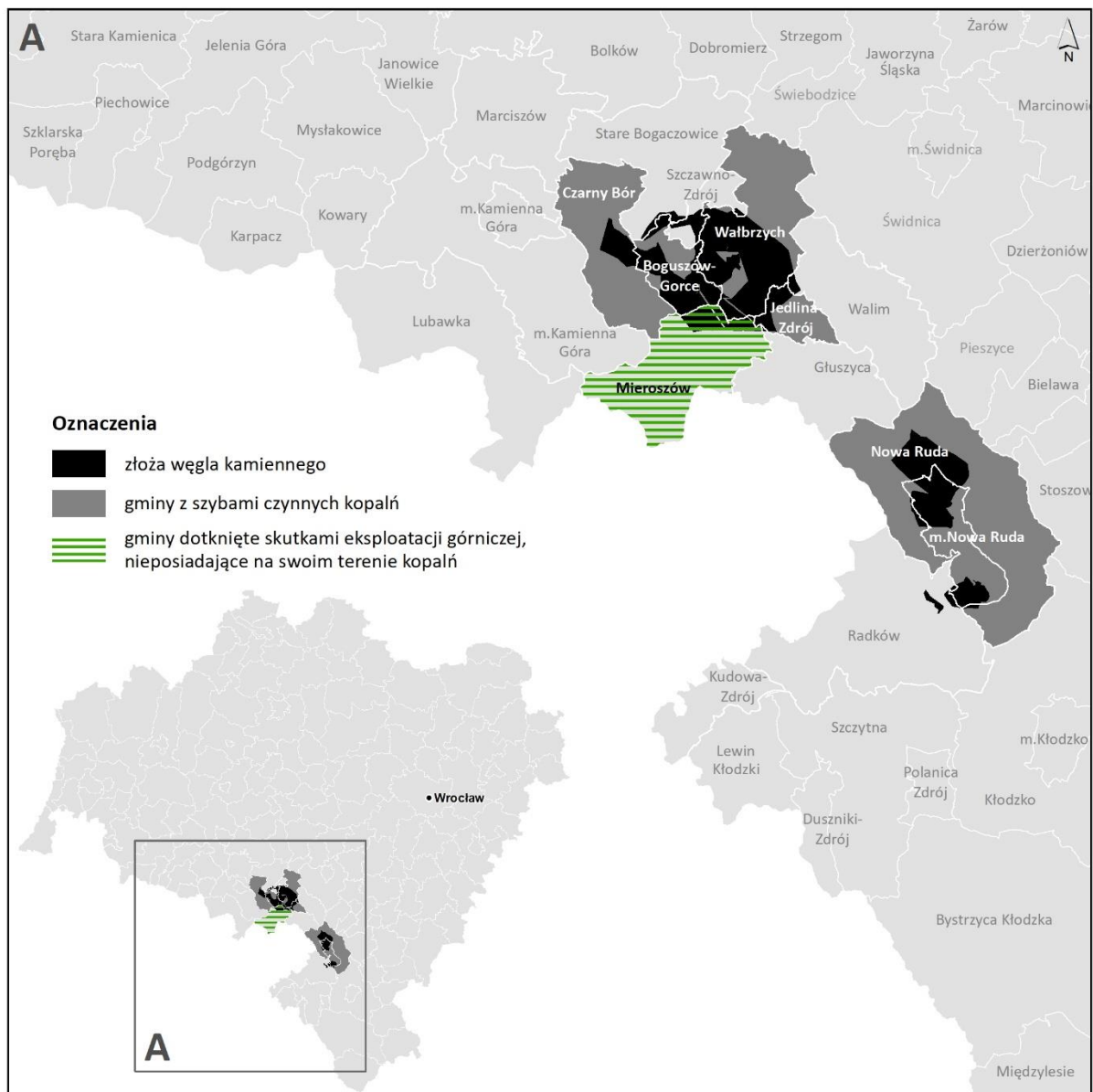
Pomimo takich działań, wydobywanie węgla w Zagłębiu Dolnośląskim nadal obciążone było wysokim poziomem kosztów. W związku z tym zlecono specjalistom z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie oraz Biura Projektów w Gliwicach analizę w zakresie modernizacji i restrukturyzacji przemysłu węglowego w Wałbrzychu. Efektem była decyzja o budowie jednej, nowoczesnej kopalni, opartej o kompleks wydobywczo-przetwórczy Kopernik. Połączenie istniejących kopalń z jednym szyssem centralnym uważano za celowe i opłacalne.

Obszar objęty działalnością górniczą u schyłku lat osiemdziesiątych ujęty został w tabeli 5. W uzupełnieniu należy stwierdzić, że ze względu na działalność podziemną, skutki funkcjonowania kopalń odczuwalne były także poza obszarem objętym tabelą. Wykonane w 1985 roku analizy Instytutu Geotechniki Politechniki Wrocławskiej wskazywały jako skutki działalności kopalń Victoria i Wałbrzych przewidywaną deformację terenu również w gminie Mieroszów (rejon Unistawia Śląskiego). Cały obszar objęty działalnością górniczą przedstawia mapa 2.

Tabela 5. Zasięg eksploatacji złóż w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym u schyłku lat 80 XX wieku (tłustym drukiem wyróżniono szyby zjazdowe).

Teren gminy	Kopalnie	Szyby (wybór)
Nowa Ruda (m.)	kop. Nowa Ruda w Słupcu	sz. Piast w Kolnie sz. Lech w Kolnie sz. Nowy w Słupcu
Nowa Ruda (w.)	kop. Nowa Ruda w Słupcu	sz. Ludmiła w Jugowie
Jedlina-Zdrój	kop. Thorez w Białym Kamieniu	sz. Pokój w Kamieńsku
Wałbrzych	kop. Thorez w Białym Kamieniu	sz. Teresa w Rusinowej sz. Krakus w Nowym Poniatowie sz. Chwalibóg w Starym-Zdroju sz. Sobótka w Białym Kamieniu sz. Julia w Białym Kamieniu sz. Jan w Białym Kamieniu sz. Wanda w Białym Kamieniu
	kop. Wałbrzych w Wałbrzychu	sz. Staszic w Podgórzu sz. Eugeniusz w Podgórzu sz. Powietrzny w Podgórzu sz. Chrobry w Wałbrzychu sz. Matylda w Wałbrzychu
	kop. Victoria w Sobięcinie	sz. Victoria w Sobięcinie sz. Irena w Sobięcinie sz. Kopernik w Sobięcinie
Boguszów-Gorce	kop. Wałbrzych w Wałbrzychu	sz. Jadwiga w Kuźnicach Świdnickich
	kop. Victoria w Sobięcinie	sz. Józef w Kuźnicach Świdnickich sz. Barbara w Boguszowie sz. Witold w Gorcach sz. Klara w Gorcach
Czarny Bór	kop. Victoria w Sobięcinie	sz. Jerzy w Czarnym Borze

Źródło: opracowanie własne na podst. map górniczych.

Mapa 2. Zasięg wpływu eksploatacji złóż w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym u schyłku lat 80 XX wieku.
Źródło: opracowanie własne

Organizacyjnie, w drugiej połowie lat 80 XX wieku polski przemysł wydobywczy zgrupowany był w Gwarectwa. Dolnośląskie Gwarectwo Węglowe obejmowało: kopalnie Nowa Ruda, Thorez, Wałbrzych i Victora; przedsiębiorstwo spedycyjno-transportowe Transgór w Wałbrzychu z oddziałem w Nowej Rudzie oraz Dolnośląskie Przedsiębiorstwo Urządzeń Górniczych Przemysłu Węglowego w Wałbrzychu (powstałe w 1976 roku na bazie Dolnośląskich Zakładów Naprawczych Przemysłu Węglowego w Wałbrzychu oraz wałbrzyskiej Huty Karol).

Źródła

1. Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984.
2. Maciejak K., Maciejak M.: Górnictwo węglowe w rejonie Lwówka Śląskiego w XVIII-XX wieku, w: Dzieje Górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury 5, Wrocław 2013.

3. Jerczyński M., Koziarski S.: 150 lat kolei na Śląsku. Instytut Śląski w Opolu, Opole – Wrocław 1992.
4. Jerczyński M., Przerwa T.: Kolej Sowiogórska. Nasza Srebrnogórska Oficyna Wydawnicza, Srebrna Góra 2002.
5. Cis J.: Wyrzuty gazów i skał w Dolnośląskim Zagłębiu Węgla Kamiennego. Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1971.
6. Borzęcki R., Bodlak M.: Historia eksploatacji węgla kamiennego w rejonie dawnej kopalni Wacław w Ludwikowicach Kłodzkich na Dolnym Śląsku, Hereditas Minariorum 1/2014.
7. Chilarski K.: Kopalnie węgla na Pstrążnej, w: Pamiętnik Kudowski 1/2009.
8. Kosmaty J.: Tworzenie polskich załóg górniczych w Wałbrzyskim Zagłębiu Węglowym w latach 1945-1950 ze szczególnym uwzględnieniem technicznej kadry kierowniczej, w: Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury 3, Wrocław 2010.
9. Piątek E.: Historia kopalni węgla kamiennego Julia (Fuchs, Biały Kamień, Thorez), w: Rocznik VI Polskiego Towarzystwa Historii Techniki. Retro-Art, Warszawa 2007.
10. Bodlak M., Borzęcki R., Zibrow A.: Historia eksploatacji węgla kamiennego na polu Piast w Nowej Rudzie na Dolnym Śląsku z uwzględnieniem zjawiska wyrzutów gazów i skał, w: Hereditas Minariorum 3/2016.
11. Bodlak M.: Problem wyrzutów gazów i skał w dawnej kopalni Wacław w aspekcie wznowienia wydobywania, w: Cuprum nr 1/2016.
12. Kiełbasiewicz W. i in.: Wpływy projektowanej eksploatacji górniczej KWK Victoria na powierzchnię terenu w latach 1986-2010. Instytut Geotechniki Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1985.
13. Kiełbasiewicz W.: Wpływy projektowanej eksploatacji górniczej KWK Wałbrzych na powierzchnię terenu w latach 1986-1990 i 1986-2010. NOT Zespół Usług Technicznych, Wałbrzych 1985.
14. Frużyński A.: Kopalnie węgla kamiennego w Polsce. Księży Młyn, Łódź 2012.

3. Powiązania przestrzenne w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym

Powiązania przestrzenne w latach 80 XX wieku w dawnym województwie wałbrzyskim zostały określone w ramach prac nad Planem regionalnym województwa. Dla celów planistycznych obszar podzielono na sześć jednostek strukturalnych, różniących się stanem zagospodarowania oraz warunkami przyrodniczymi. Charakterystykę tę przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Jednostki strukturalne województwa wałbrzyskiego u schyłku lat 80 XX wieku.

Jednostka strukturalna	Zainwestowanie	Przyroda
I. Południowa część agl. wałbrzyskiej	górnictwo węgla, przemysł włókienniczy i elektromaszynowy, także uzdrowiska i turystyka	obszar górski, słabe gleby, znaczne zasoby surowców, deficyt wód, obszar klęski ekologicznej
II. Północna część agl. wałbrzyskiej	przemysł maszynowy, elektrotechniczny, włókienniczy	przedgórze, wysoka bonitacja gleb, wody o niskiej klasie czystości
III. Rejon Strzegomia	powierzchniowa eksploatacja surowców, przeróbka kamienia	złoża granitu i kaolinu, wysoka bonitacja gleb
IV. Rejon Mieroszowa	zaplecze mieszkalne Wałbrzycha, uzdrowiska, turystyka i rekreacja	wody o niskiej klasie czystości
V. Rejon Ziębic i Ząbkowic Śląskich	przetwórstwo rolno-spożywcze, przemysł ceramiczny i elektrotechniczny	najkorzystniejsze warunki klimatyczno-glebowe
VI. Rejon Kłodzka	konflikt funkcji uzdrowiskowych i przemysłowych	teren górski i kotlina Kłodzka, duży udział lasów, zanieczyszczenie wód i powietrza

Źródło: opracowanie własne na podst. Założeń do planu regionalnego województwa wałbrzyskiego, Wałbrzych 1988.

Wykorzystując wyniki tej analizy należy wskazać, że pod kątem powiązań przestrzennych Dolnośląskie Zagłębie Węglowe opierać się miało na powiązaniu jednostek strukturalnych I i IV, przy czym w jednostce I (południowa część aglomeracji wałbrzyskiej) zakładano istnienie górnictwa węgla kamiennego, natomiast dla jednostki IV (rejon Mieroszowa) przewidywano funkcję naturalnego zaplecza mieszkalnego i rekreacyjnego dla aglomeracji.

Ze względu na przyjętą, tradycyjną metodologię opracowania, nie badano powiązań wyznaczonych jednostek strukturalnych Wałbrzyskiego z analogicznymi rejonami przygranicznymi sąsiednich województw. Wskazano jedynie ogólne związki z sąsiadującymi województwami – w tym z województwem jeleniogórskim: pod względem produkcyjno-kooperacyjnym oraz przestrzennym – w zakresie ochrony wód powierzchniowych. Stwierdzono ponadto wyraźną dysproporcję pomiędzy dojazdami do pracy z Jeleniogórskiego do Wałbrzyskiego (1400 osób) w porównaniu z kierunkiem odwrotnym (940 osób). Biorąc pod uwagę funkcję jednostki IV, bezpośrednio przyległej do granicy województwa, jest oczywiste, że celem dojazdów była jednostka I, czyli południowa część aglomeracji wałbrzyskiej.

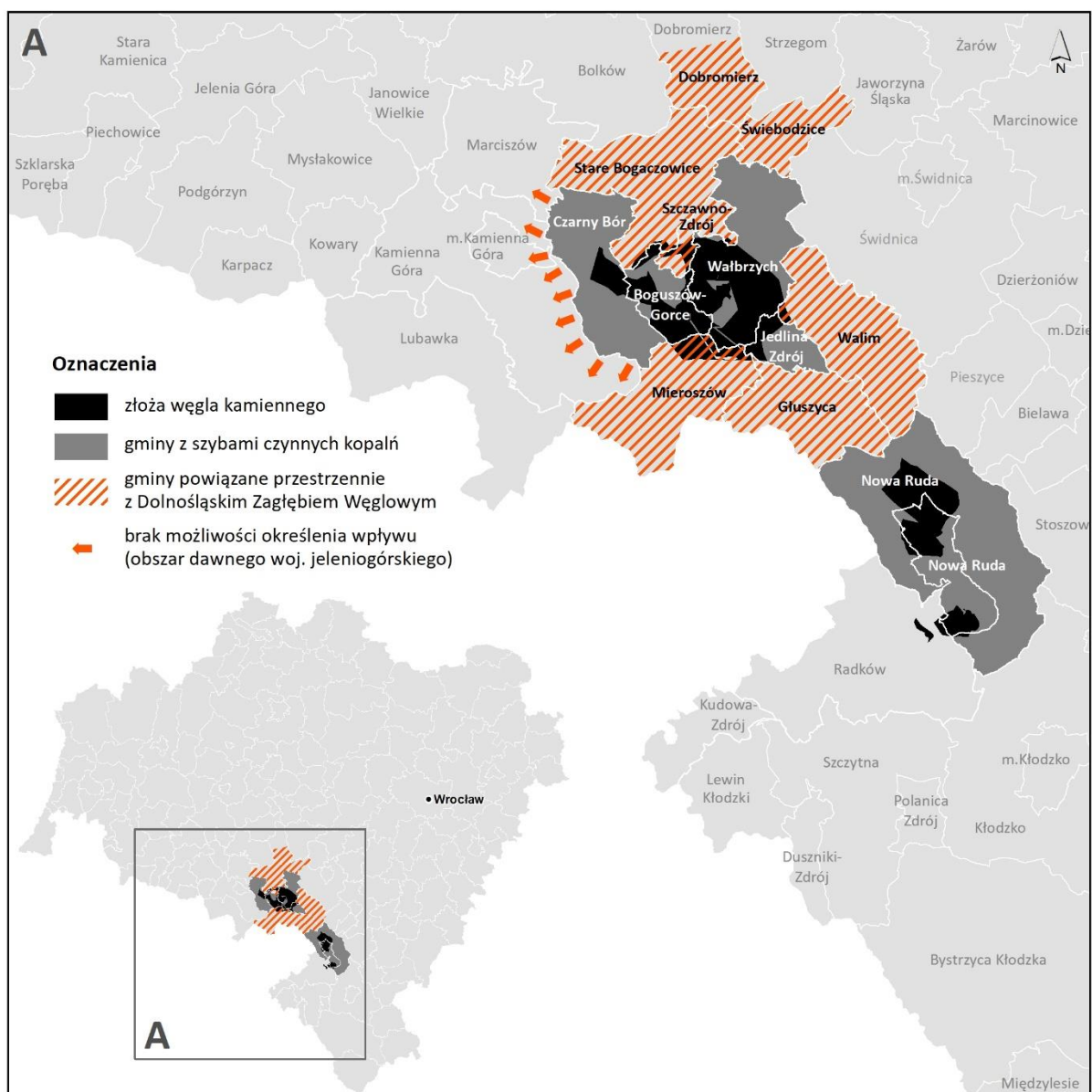
Szczegółowe zestawienie gmin związanych z Dolnośląskim Zagłębiem Węglowym przedstawia tabela 7. Należy przy tym zaznaczyć, że jest ono niekompletne – nie zawiera bowiem gmin dawnego województwa jeleniogórskiego, których wskazanie na podstawie dostępnych danych planistycznych obecnie nie jest możliwe.

Tabela 7. Zasięg powiązań przestrzennych Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego u schyłku lat 80 XX w.

Teren gminy	Jednostka planistyczna – funkcje w DZW	Ludność
Nowa Ruda (m.)	I. Południowa część aglomeracji wałbrzyskiej - górnictwo węgla - przemysł elektromaszynowy	zaludnienie 253,2 tys. osób (34,3% ogółu województwa), głównie w ośrodkach miejskich (nieznacznie wzrasta)
Nowa Ruda (w.)		
Głuszycza		
Walim		
Jedlina-Zdrój		
Wałbrzych		
Świebodzice		
Szczawno-Zdrój		
Boguszków-Gorce		
Dobromierz (cz. płd.)	IV. Rejon Mieroszowa - zaplecze mieszkalne Wałbrzyska	zaludnienie 20,2 tys. (2,7%), głównie wiejska (74,8%) zatrudnienie 4,3 tys. osób - rolnictwo 548 (12,8%) - przemysł 1878 (44,1%) - usługi 1836 (43,7%)
Stare Bogaczowice		
Czarny Bór		
Mieroszów		

Źródło: opracowanie własne na podst. Założeń do planu regionalnego województwa wałbrzyskiego, Wałbrzych 1988.

Podsumowując wyniki analiz powiązań przestrzennych, przedstawione na mapie 3, należy podkreślić, że przyjęta podczas przygotowywania Planu regionalnego województwa metodyka pozwalała na wyodrębnienie jednostek strukturalnych w jego obrębie, nie była jednak wystarczającą dla delimitacji zakresu wpływu poszczególnych ośrodków. Oprócz opisanych już zastrzeżeń dotyczących braku możliwości uwzględnienia gmin województwa jeleniogórskiego, należy wskazać na wątpliwości związane z proponowanym podziałem gminy Dobromierz na część północną, ciążącą do jednostki III (Rejon Strzegomia, przemysł surowców skalnych) oraz południową, związaną z aglomeracją wałbrzyską. Kwestia ta zostanie dokładniej wyjaśniona podczas analizy zatrudnienia.

Mapa 3. Zasięg powiązań przestrzennych w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym u schyłku lat 80 XX w.
Źródło: opracowanie własne na podst. Założeń do planu regionalnego województwa wałbrzyskiego, Wałbrzych 1988.

Źródła

1. Założenia do Planu regionalnego województwa wałbrzyskiego – synteza. Wojewoda Wałbrzyski, Wałbrzych 1988.

4. Likwidacja Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego

Jak wspomniano wcześniej, w ramach Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego pod koniec lat 80 XX wieku wydobywanie węgla odbywało się w kopalniach Nowa Ruda w Nowej Rudzie oraz Thorez, Wałbrzych i Victoria w Wałbrzychu. Historycznie ukształtowany model gospodarczy oparty na bezkompromisowej eksploatacji zasobów naturalnych i produkcji dóbr, przyjęty po zakończeniu II wojny światowej, tylko w minimalnym stopniu zmieniony w okresie istnienia DZW, doprowadził do kumulacji negatywnych skutków takich jak m.in. skażenie środowiska i degradacja terenów.

Powstałemu w 1975 r. województwu wałbrzyskiemu z racji warunków topograficznych, klimatycznych i surowcowych oraz na skutek zastanych i kultywowanych tradycji, przypadła realizacja trzech funkcji, tj. produkcji przemysłowej, rolniczej oraz ośrodka sanatoryjno-rekreacyjnego. Model ten w miarę jego kontynuowania stawał się coraz bardziej wewnętrznie sprzeczny, a w latach 80 XX wieku doprowadził do strukturalnego kryzysu, jaki objął wszystkie dziedziny życia w województwie.⁷

4.1. Powody likwidacji DZW

Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze które rozpoczęły się w 1989 r. w Polsce znalazły swoje odzwierciedlenie również w nowym spojrzeniu na problemy górnictwa węglowego. Dotyczyło to przede wszystkim nowego podejścia do określenia zapotrzebowania polskiej gospodarki na węgiel kamienny, rentowności czynnych kopalń, ze szczególnym uwzględnieniem tempa likwidacji zakładów trwale nierentownych i związanych z tym problemami prawnymi, społecznymi, finansowymi i ochrony środowiska.⁸ Pierwsze decyzje o likwidacji dotyczyły kopalń Zagłębia Dolnośląskiego i poprzedzone zostały wykonaniem w latach 1989-90 analiz, projektów koncepcyjnych oraz opracowań dotyczących możliwości ich efektywnego działania. W ich wyniku stwierdzono, iż:

- niemożliwe było uzyskanie efektywności ekonomicznej kopalń wałbrzyskich;
- istniała możliwość obniżenia kosztów wydobywania przez połączenie kopalń Wałbrzych, Victoria i Thorez przy równoczesnym skróceniu ich żywotności (selektywna eksploatacja),
- występował brak przesłanek ekonomicznych do kontynuowania dalszej rozbudowy kompleksu wydobywczo-przeróbczego kopalń;
- wydłużenie okresu likwidacji prowadzić będzie do zwiększenia nakładów (dotacji) na działalność i likwidację kopalń.⁹

Należy zaznaczyć, co ważne jest z punktu widzenia decyzji o likwidacji DZW, iż wydobywanie węgla wałbrzyskiego stawało się z biegiem czasu coraz mniej opłacalne z ekonomicznego punktu widzenia. Koszt jego wydobywania drastycznie odbiegał od średnich kosztów krajowych. Wydajności osiągnięte w kopalniach DZW były 5-8 razy mniejsze niż w kopalniach górnośląskich, a koszty produkcji były 3-5 razy wyższe. Wszystkie kopalnie dolnośląskie były w trudnej sytuacji ekonomicznej i choć otrzymywały wysokie dotacje (250-360 tys. zł do 1 tony węgla) ich łączne zaległe zobowiązania według stanu na dzień 1 czerwca 1990 r. wynosiły 136 mld zł. W związku z tym koszt produkcji jednej tony węgla w KWK Wałbrzych wynosił 560 tys. zł przy cenie zbytu 160 tys. zł. Te same proporcje wynosiły odpowiednio w: KWK Thorez – 642 tys. zł do 172 tys. zł, KWK Victoria – 598 tys. zł do 130 tys. zł i w KWK Nowa Ruda – 450 tys. zł do 149 tys. zł.¹⁰

⁷ Założenia programu restrukturyzacji województwa wałbrzyskiego, Wałbrzych 1990

⁸ AP we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim, KWK „Nowa Ruda” w Nowej Rudzie, sygn. 1/4, str. 2.

⁹ Tamże

¹⁰ Założenia programu restrukturyzacji województwa wałbrzyskiego, Wałbrzych 1990

Stąd, generalnym wnioskiem było stwierdzenie konieczności przystąpienia do likwidacji kopalń dolnośląskich, a do uszczegółowienia pozostawało określenie tempa ich likwidacji oraz możliwości tworzenia nowych miejsc pracy dla załóg likwidowanych kopalń.¹¹

4.2. Decyzja o likwidacji kopalń

W dniu 9 lipca 1990 roku odbyło się spotkanie przedstawicieli Ministerstwa Przemysłu, Wspólnoty Węgla Kamiennego, Biura Projektów Górniczych, Krajowej Komisji Górnictwa NSZZ „Solidarność” i przedstawicieli kopalń. Na spotkaniu tym omówiono problemy związane z dalszą działalnością w/w kopalń, przy czym strona związkowa mocno zaakcentowała sprawę konieczności likwidacji kopalń między innymi z uwagi na złe i stale pogarszające się warunki pracy na dole (warunki górniczo-geologiczne).¹²

Ten aspekt był również bardzo ważnym powodem likwidacji DZW. Trwające w subregionie wałbrzyskim od 500 lat wydobywanie węgla doprowadziło do daleko idącej eksploatacji złóż, zmuszając do korzystania z pokładów coraz mniej dostępnych i kłopotliwych w pozyskiwaniu. Dalsze utrzymanie kopalń niosło za sobą trudne do pokonania problemy wydajności pracy, geologiczne oraz gazowe. O narastaniu przez wiele lat tych problemów świadczył m.in. systematyczny spadek wydobywania z czterech kopalń DZW i ich malejący udział w produkcji kraju. Ponadto wałbrzyskie kopalnie charakteryzowały się najtrudniejszymi i najbardziej niebezpiecznymi warunkami pracy w porównaniu do pozostałych kopalń górnośląskich, co przekładało się na dużą wypadkowość w kopalniach oraz zachorowalność na schorzenia zawodowe górników. Należy wskazać przy tym na bardzo złe warunki pracy górników w znacznym zapyleniu, wilgotności i groźby zawału.¹³

W dniu 18 września 1990 r. odbyło się spotkanie strony rządowej i KKG NSZZ Solidarność, które doprowadziło do przedstawienia stanowisk obu stron co do dalszego trybu oraz warunków rozpoczęcia likwidacji kopalń. Stanowiska te były rozbieżne, jednak w wyniku dalszych rozmów i kontaktów 1 października 1990 r. zawarte zostało porozumienie, które ustaliło m.in. powołanie zespołu ds. restrukturyzacji woj. wałbrzyskiego pod przewodnictwem Centralnego Urzędu Planowania (CUP) oraz powołanie przez Ministra Przemysłu Komisji Przygotowawczej, która miała na celu określenie celowości, zasadności oraz sposobu likwidacji kopalń dolnośląskiego zagłębia węglowego. Realizując treść powyższego porozumienia Minister Przemysłu postanowieniem numer 49/Org/90 z dnia 23.10.1990 r. wszczął postępowanie przygotowawcze w sprawie likwidacji czterech kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego (KWK Wałbrzych, KWK Victoria, KWK Thorez i KWK Nowa Ruda).¹⁴

W ramach prac Zespołu wykonano opracowanie pn. „Sytuacja ekonomiczno-finansowa kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego” które potwierdzało wcześniejsze argumenty, tzn.:

- wskaźniki techniczno-ekonomiczne odbiegały znacznie (in minus) od pozostałych kopalń w kraju;
- warunki eksploatacji nie ulegną poprawie w związku z czym wzrosną zagrożenia naturalne;
- majątek trwały był w wysokim stopniu zdekapitalizowany;
- produkowany węgiel koksujący był zastępowalny węglem z kopalń Rybnickiego Okręgu Węglowego (ROW);

¹¹ AP we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim, KWK „Nowa Ruda” w Nowej Rudzie, syg. 1/4, str. 2.

¹² Tamże, str. 4

¹³ Założenia programu restrukturyzacji województwa wałbrzyskiego, Wałbrzych 1990

¹⁴ AP we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim, KWK „Nowa Ruda” w Nowej Rudzie, syg. 1/4, str. 4

- brak był możliwości urentownienia kopalń, a związane z tym dotacje z budżetu państwa będą rosnać.¹⁵

Wynikiem prac Zespołu było przedstawienie w dniu 30.10.1990 r. opinii w której za celowe uznano postawienie kopalń w stan likwidacji. Równolegle z pracami Zespołu przygotowawczego, na wniosek Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej uchwałą Rządu nr 168 z dnia 23.10.1990 r. powołano pełnomocnika Rządu ds. restrukturyzacji regionu wałbrzyskiego.

Minister Przemysłu zarządzeniami nr 433/432/430/Org/90 z dnia 29.11.1990 r. postawił w stan likwidacji z dniem 01.01.1991 r. przedsiębiorstwa państwowe KWK Wałbrzych, KWK Victoria i KWK Thorez. W celu zapewnienia spójności działań wobec w/w kopalń powołany został w dniu 18.12.1990 r. Koordynator procesu likwidacji kopalń zagłębia wałbrzyskiego. Koordynator w ramach swoich uprawnień w dniu 16.01.1991 r. powołał Zespół doradczo-opiniujący, którego zadaniem było m.in. zinstytucjonalizowanie współpracy strony związkowej i władz lokalnych z likwidatorami w sprawach związanych z likwidacją i restrukturyzacją kopalń. Na spotkaniu w dniu 25.02.1991 r. w MPiPS strony Związkowa i Rządowa dopracowały zakres działań i skład Zespołu a decyzją MPiPS z dnia 01.03.1991 r. ustalono ostateczny skład Zespołu.

Z kolei Minister Przemysłu i Handlu w oparciu o prawo górnicze wydał decyzję likwidacji podziemnej kopalni węgla kamiennego Nowa Ruda z terminem rozpoczęcia likwidacji od 01.04.1992 r. w dwóch etapach: I etap – likwidacja Pola Piast do roku 1995 r., II etap – likwidacja Pola Słupiec do roku 2001 r.

4.3. Przebieg likwidacji Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego

Najważniejsze etapy likwidacji DZW:

- Realizując ustalenia z dnia 18.02.1991 r. Minister Przemysłu w dniu 28.03.1991 r. zlecił przeprowadzenie badań lekarskich załóg likwidowanych kopalń i PRG Wałbrzych określając terminy rozpoczęcia i zakończenia badań.¹⁶
- 20.05.1991 r. powołano Agencję Rozwoju Regionalnego S.A „AGROREG” w Nowej Rudzie, której założycielami i udziałowcami, obok środowisk lokalnych byli Agencja Rozwoju Przemysłu w Warszawie, PAWK S.A., Bank Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych w Warszawie.¹⁷
- W listopadzie 1991 r. na skutek interwencji strony związkowej a szczególnie „NSZZ Solidarność” podjęto ustalenia dotyczące objęcia uchwałą Rady Ministrów sposobu zarządzania procesami restrukturyzacji gospodarki regionu wałbrzyskiego oraz innych szczegółowych kwestii związanych z problemami (szczególnie społecznymi) wynikającymi z procesu likwidacji kopalń.¹⁸
- 16.01.1992 r. Międzyzakładowy Zespół Związków Zawodowych w Wałbrzychu opracował „Projekt programu zabezpieczenia załóg przed skutkami likwidacji kopalń Zagłębia Wałbrzyskiego”. Zawierał on propozycje działań osłonowych dla pracowników dołowych i powierzchniowych nie precyzując skutków ich finansowania.¹⁹
- W marcu 1992 r. NIK opracował informację o wynikach kontroli przebiegu restrukturyzacji regionu wałbrzyskiego, krytycznie ustosunkowując się do jego przebiegu.
- Minister Przemysłu i Handlu zarządzeniem nr 54/Org/93 z dnia 18.03.1993 r. połączył KWK „Wałbrzych” KWK „Victoria” KWK „Thorez” w jedno przedsiębiorstwo państwowe pod nazwą

¹⁵ Tamże, str. 4-5

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, str. 8

¹⁹ Tamże,

„Wałbrzyskie Kopalnie Węgla Kamiennego”, ustalając przedmiot działania oraz nadzór, który pozostał w gestii Ministra Przemysłu i Handlu. Uchwałą nr 30/93 z dnia 07.04.1993 r. Rada Ministrów (w wyniku negocjacji Zespołu Międzyresortowego ze stroną Rządową) ustanowiła Wojewodę Wałbrzyskiego pełnomocnikiem Rządu ds. restrukturyzacji województwa, określając zakres jego kompetencji.²⁰

- Minister Przemysłu i Handlu Decyzjami nr 136/92 z 6.08.1992 r., 56/93 z 29.04.1993 r., 58/93 z 29.04.1993 r., 137/92 z 06.08.1992 r. oraz 57/93 z dnia 29.04.1993 r. na podstawie prawa górniczego postawił w stan likwidacji:
 - zakład górniczy KWK „Victoria” z dniem 30.04.1993 r. ustalając termin zakończenia eksploatacji w polu Witold 31.05.1993 r. i w polu Victoria 31.12.1993 r. termin zakończenia likwidacji zakładu górniczego 31.12.1994 r.;
 - zakład górniczy KWK „Wałbrzych” z dniem 01.09.1992 r., ustalając termin zakończenia eksploatacji na 31.12.1993 r. oraz termin zakończenia likwidacji zakładu górniczego 31.12.1995 r.;
 - zakład górniczy KWK „Thorez” z dniem 01.09.1992 r. ustalając termin zakończenia eksploatacji na 31.12.1994 r. termin zakończenia likwidacji zakładu górniczego 31.12.1995 r.²¹
- Decyzją Ministra Gospodarki MJSz/PARG/BL/175/98 z dnia 01.06.1998 r. został wyznaczony nowy termin zakończenia likwidacji ZG „Julia” na 31 grudnia 1999 r.²²
- Zarządzeniem nr 34/99 z dnia 30.11.1999 r. Likwidator Wałbrzyskich Kopalń Węgla Kamiennego przedłużył okres likwidacji ZG „Julia” do dnia 31.12.2001 r.²³
- 29 czerwca 1998 r. na powierzchnię wydobyto ostatni wózek z węglem, w ostatniej wałbrzyskiej kopalni – Zakładzie Wydobywczo-Przeróbczym Antracytu.
- 8 lutego 2000 r. na powierzchnię wydobyto ostatni wózek z węglem w kopalni Nowa Ruda.

Szczegółowe zestawienie terminów zakończenia eksploatacji poszczególnych części kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, działających pod koniec lat 80 (por. tab. 5) zawiera tabela 8.

Tabela 8. Zakończenie wydobywania w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym u schyłku XX wieku.

Teren gminy	Kopalnie	Szyby (zjazdowe i wydobywcze)	Koniec wydobywania
Nowa Ruda (m.)	KWK Nowa Ruda	sz. Piast w Kolnie sz. Nowy w Słupcu	15 IX 1994 r. 8 II 2000 r.
Wałbrzych	KWK Thorez / WKWK ZG Julia	sz. Chwałibóg w Starym-Zdroju sz. Sobótka w Białym Kamieniu sz. Julia w Białym Kamieniu	XI 1991 r. 20 IX 1996 r.
	KWK Wałbrzych / WKWK ZG Chrobry	sz. Staszic w Podgórzu sz. Chrobry w Wałbrzychu	III-IV 1993 r. 29 XII 1994 r.
	ZWP Antracytu	sz. Chrobry w Wałbrzychu	29 VI 1998 r.
	KWK Victoria / WKWK ZG Victoria	sz. Victoria w Sobięcinie	14 V 1994 r.
Boguszów-Gorce		sz. Barbara w Boguszowie sz. Witold w Gorcach	II-III 1992 r. IV 1993 r.

Źródło: opracowanie własne na podst.: Frużyński A.: Kopalnie węgla kamiennego w Polsce, Wyd. Księży Młyn, Łódź 2012 oraz Winnicki A.: Jak zlikwidowano wałbrzyskie kopalnie węgla kamiennego, Stara Kopalnia, Wałbrzych kwiecień 2017.

²⁰ Tamże str. 21

²¹ AP we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim, KWK „Wałbrzych” w Wałbrzychu.

²² Tamże;

²³ Tamże

5. Zatrudnienie w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym

W sektorze górniczym (kopalnie i zakłady współpracujące) w okresie PRL zatrudnionych było około 20 tysięcy osób. W 1990 roku, w momencie rozpoczęcia likwidacji Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, pracę w samych kopalniach (KWK Nowa Ruda, KWK Thorez, KWK Wałbrzych i KWK Victoria) posiadało 16,3 tys. pracowników (10,6 tys. w Wałbrzychu i 5,7 tys. w Nowej Rudzie).

Do najważniejszych przedsiębiorstw zaplecza i jednostek nadzorujących należały wówczas:

- Dolnośląski Zakład Urządzeń Górniczych Wamag (2,3 tys. pracowników);
- Przedsiębiorstwo Robót Górniczych (1,7 tys.);
- Biuro Projektów Separator (0,3 tys.);
- Dolnośląski Zakład Remontowo-Budowlany Przemysłu Węglowego (0,2 tys.);
- Dolnośląskie Przedsiębiorstwo Spedycyjno-Transportowe Transgór (0,2 tys.);
- Dolnośląski Zakład Zaopatrzenia (0,2 tys.);
- Dolnośląskie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego (0,1 tys.).

Obszar, z którego pochodzili zatrudnieni wykraczał przy tym znacząco poza teren gmin, na których znajdowały się kopalnie. Transfer pracowników opierał się na następujących rozwiązaniach:

- dojazdach koleją – pociągami Polskich Kolei Państwowych;
- dojazdach autobusami regionalnymi – Państwowej Komunikacji Samochodowej;
- dojazdach komunikacją miejską – autobusami Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego (kopalnie wałbrzyskie) oraz Państwowej Komunikacji Samochodowej (kopalnie noworudzkie);
- dojściach pieszych i dojazdach rowerowych (w ograniczonym zasięgu, najbliższych osiedli);
- dojazdach autobusami pracowniczymi – realizowanymi przez Transgór;
- dojazdach samochodami osobowymi (w nielicznych przypadkach).

Należy przy tym zaznaczyć, że w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym nie byli zatrudniani górnicy zamieszkali po drugiej stronie granicy – na terenie Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej (CSRS). Znajdowali oni pracę w czeskich kopalniach: Zdeněk Nejedlý w Rtyně v Podkrkonoší (zamknięta w 1990 r.), Stachanov (Kateřina) w Radvanicach (zamknięta w 1994 r.) oraz Jan Šverma w Žacléřu (zamknięta w 1992 r.).

Przy uwzględnieniu powyższych faktów, zasięg zamieszkania pracowników górnictwa możliwy jest do określenia poprzez analizę zmian w rozkładach jazdy poszczególnych przewoźników, na przestrzeni lat, w których odbywał się proces likwidacji kopalń (por. tab. 8). Obecnie nie jest możliwe dokładne odtworzenie spadku liczby zatrudnionych w całym sektorze, ale ogólna charakterystyka trendu możliwa jest do wyznaczenia na podstawie danych o zatrudnieniu w samych kopalniach – co ujęto w tab. 9.

Tabela 9. Spadek zatrudnienia w dolnośląskich Kopalniach Węgla Kamiennego u schyłku XX wieku.

Kopalnie	Zatrudnienie pracowników (w tysiącach osób) w poszczególnych latach									
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
noworudzka	5,7	5,2	4,7	4,4	4,0	3,6	3,1	3,0	2,6	1,6
wałbrzyskie	10,6	9,2	7,6	6,1	3,2	1,8	0,6	0,3	0,2	0,1

Źródło: Kmak K.: Likwidacja górnictwa węglowego w Wałbrzychu, Poltegor-Institut, Wrocław 2000 oraz Kamyk J.: Likwidacja górnictwa węgla kamiennego w Nowej Rudzie, Poltegor-Institut, Wrocław 2000.

5.1. Dojazdy koleją

Określenie zasięgu dojazdów koleją oparte zostało na przeglądzie zmian w publikowanych oficjalnie rozkładach jazdy Polskich Kolei Państwowych, poczynwszy od lat siedemdziesiątych XX wieku. Analiza sytuacji w latach 70 i 80 umożliwiła określenie tych kierunków, w których stabilna oferta kolei pozwalała na dojazdy do kopalń z uwzględnieniem pracy zmianowej. Analiza sytuacji w latach 90 i późniejszych wyłoniła natomiast te kierunki, w których oferta przewozowa zanikła, bądź została znacząco ograniczona (na przykład tylko do dojazdów szkolnych) w momencie restrukturyzacji. Porównanie tych zestawień dało możliwość określenia, jak ograniczone zostały dojazdy do pracy, w wyniku likwidacji przemysłu węglowego.

Stacje i przystanki kolejowe stanowiące punkty docelowe podróży związanych z dojazdami do pracy w poszczególnych kopalniach zostały wskazane w tabeli 10. W zestawieniu ujęto przede wszystkim szyby zjazdowe, do których dojeżdżało najwięcej pracowników (por. tab. 5). Dodatkowo wykazano szyb Jadwiga, przy którym dla górników wybudowany został specjalny, dedykowany przystanek kolejowy o znamiennej nazwie Szybownice Wałbrzyskie.

Tabela 10. Stacje i przystanki pasażerskie obsługujące kopalnie Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego.

Kopalnia	Szyby (wybór)	Stacje i przystanki kolejowe
KWK Nowa Ruda	sz. Piast w Kolnie	Nowa Ruda Przedmieście
	sz. Nowy w Słupcu	*
KWK Thorez	sz. Chwalibóg w Starym-Zdroju	Wałbrzych Miasto
	sz. Sobótka w Białym Kamieniu	–
	sz. Julia w Białym Kamieniu	
KWK Wałbrzych	sz. Staszic w Podgórzu	Wałbrzych Główny
	sz. Chrobry w Wałbrzychu	Wałbrzych Fabryczny
	sz. Jadwiga w Kuźnicach Świdnickich	Szybownice Wałbrzyskie
KWK Victoria	sz. Victoria w Sobięcinie	–
	sz. Barbara w Boguszowie	Boguszów-Gorce Wschód
	sz. Witold w Gorcach	Boguszów-Gorce Zachód

* – na odc. Ścinawka Średnia – Nowa Ruda Słupiec – Wolibórz ruch pasażerski wstrzymano w 1972 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. map topograficznych i Sieciowych Rozkładów Jazdy PKP

Analiza oferty połączeń kolejowych wykazała następujące przewozy związane z górnictwem, które były realizowane w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, a zanikły w okresie likwidacji kopalń:

- na linii kolejowej Kłodzko – Wałbrzych uruchamiany był specjalny pociąg z Kłodzka do stacji Nowa Ruda Przedmieście, przy której zlokalizowana była kopalnia; obecnie w tym miejscu pociągi zatrzymują się jedynie na przystanku na żądanie(!);
- poranne pociągi Kłodzko – Wałbrzych kursowały w wydłużonej relacji, rozpoczynając bieg na stacji Krosnowice Kłodzkie – co umożliwiało dojazd zza Kłodzka do Nowej Rudy;
- dla obsługi dojazdów w rejonie Wałbrzycha uruchomione były dodatkowe pociągi kursujące w relacji Głuszyca – Wałbrzych Główny – Lubawka, zapewniające dogodne dojazdy do pracy zarówno z kierunku Głuszycy, jak i Lubawki;
- pociągi z kierunku Mieroszowa oraz Lubawki i Kamiennej Góry, dowożące pracowników do Wałbrzycha, zatrzymywały się na specjalnym przystanku Szybownice Wałbrzyskie, który służył wyłącznie obsłudze szybu Jadwiga i kilku(!) okolicznych domostw; po likwidacji szybu przystanek został zamknięty.

Jednocześnie należy odnotować, że w latach dziewięćdziesiątych nie wprowadzono istotnych zmian w ofercie połączeń pasażerskich na trasie Wrocław – Wałbrzych – Jelenia Góra. Oznacza to, że dojazdy

do pracy w górnictwie nie stanowiły tak znaczącego udziału w podróżach na tej trasie, aby ich zanik spowodował zmiany w planowaniu ruchu pociągów. W efekcie, na podstawie rozkładów jazdy nie można bezpośrednio określić zasięgu dojazdów górników na tej trasie. Pośrednio jest to możliwe jedynie od strony zachodniej: ponieważ pociągi z Jeleniej Góry nie zatrzymywały się na przystanku Szybowice Wałbrzyskie, zatem można domniemywać, że zasięg dojazdów w tym kierunku kończył się na stacji Sędziszów (obsługiwanej również przez pociągi do Lubawki). Od strony północnej (pociągi z Wrocławia) wyznaczenie takiej granicy na podstawie kolejowych rozkładów jazdy nie jest możliwe – zostanie ona ustalona w oparciu o inne dane, w dalszej części opracowania.

Wyznaczony zasięg dojazdów górników do kopalń DZW został zestawiony w tabeli 11.

Tabela 11. Zasięg dojazdów górników do kopalń kolejną*.

Stacje i przystanki kolejowe	Teren gminy
Krosnowice Kłodzkie, Bierkowice, Gorzuchów Kłodzki	Kłodzko (w.)
Kłodzko Miasto, Kłodzko Główne	Kłodzko (m.)
Ścinawka Średnia	Radków
Głuszyca Górna, Głuszyca	Głuszyca
Unisław Śląski, Mieroszów	Mieroszów
Sędziszów	Marciszów
Kamienna Góra	Kamienna Góra (m. i w.)
Brażkowa, Lubawka	Lubawka

* – w tabeli nie uwzględniono gmin, na terenie których zlokalizowane były kopalnie (zaw. w tab. 5) oraz dojazdów do Wałbrzycha od strony Wrocławia (wyjaśnienie w tekście).

Źródło: opracowanie własne na podst. Sieciowych Rozkładów Jazdy PKP

5.2. Dojazdy autobusami regionalnymi

Określenie zasięgu dojazdów autobusowych zostało oparte na archiwalnych rozkładach jazdy Państwowej Komunikacji Samochodowej, w sposób analogiczny do przewozów kolejowych.

Przystanki autobusowe PKS stanowiące punkty docelowe w dojazdach do kopalń zostały wskazane w tabeli 12. Zestawienie odnosi się do szybów zjazdowych, do których dojeżdżały największe grupy pracowników (por. tab. 5).

Tabela 12. Przystanki autobusowe PKS obsługujące kopalnie Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego

Kopalnia	Szyby (wybór)	Dworce i przystanki PKS
KWK Nowa Ruda	sz. Piast w Kolnie	Nowa Ruda Kopalnia Nowa Ruda Kino
	sz. Nowy w Słupcu	Słupiec Kopalnia
KWK Thorez	sz. Chwalibóg w Starym-Zdroju	Wałbrzych Sudety
	sz. Sobótka w Białym Kamieniu	Wałbrzych Wysockiego
	sz. Julia w Białym Kamieniu	Wałbrzych dw. autobusowy
KWK Wałbrzych	sz. Staszic w Podgórzu	Wałbrzych Podgórze
	sz. Chrobry w Wałbrzychu	–
KWK Victoria	sz. Victoria w Sobięcinie	Wałbrzych Victoria Wałbrzych Sobięcin
	sz. Barbara w Boguszowie	Kuźnice Świdnickie Barbara
	sz. Witold w Gorce	Gorce

Źródło: opracowanie własne na podst. Sienkiel M.: Analiza połączeń PKS pod kątem możliwości dowozu górników do kopalni węgla kamiennego w rejonie Nowej Rudy i Wałbrzycha w latach 1970 – 2000 (niepubl.).

Analiza oferty przewozów autobusowych PKS wykazała istnienie na przestrzeni lat stabilnych połączeń komunikacyjnych, umożliwiających dojazdy do pracy zmianowej, które uległy zanikowi wraz z likwidacją górnictwa.

W przypadku rejonu Nowej Rudy były to linie:

- Jugów / Przygórze – Wolibórz – Nowa Ruda;
- Kłodzko – Bierkowice – Gorzuchów – Nowa Ruda;
- Bożków – Koszyn – Nowa Ruda;
- Świerki – Ludwikowice Kłodzkie – Nowa Ruda;
- Radków – Ścinawka Średnia – Nowa Ruda.

W rejonie Wałbrzycha natomiast:

- Świdnica – Świebodzice – Wałbrzych;
- Głuszyca / Walim / Zagórze Śląskie – Jedlina-Zdrój – Wałbrzych;
- Kamienna Góra / Golińsk – Boguszów-Gorce – Wałbrzych;
- Jabłów – Lubomin – Struga – Szczawno-Zdrój – Wałbrzych;
- Gostków / Chwaliszów – Stare Bogaczowice – Struga – Wałbrzych.

Oferta połączeń była bardzo rozbudowana i umożliwiała dojazdy do pracy nawet na tzw. międzymiany, również w godzinach nocnych. Dla przykładu, na początku lat siedemdziesiątych, na trasie Kamienna Góra – Gorce – Boguszów – Wałbrzych funkcjonowało aż 30 par kursów, w tym połączenie dowozowe na godzinę 3 w nocy (przyjazd do Wałbrzycha 2:40) i odwozowe po godzinie 1 i 4 w nocy (odjazdy 1:05 i 4:10).

Jednocześnie, należy podkreślić istnienie bariery naturalnej, jaką były Góry Sowie. Połączenia autobusowe z rejonu Nowej Rudy w kierunku Bielawy (przez przełęcz Woliborską) i Ząbkowic Śląskich (przez przełęcz Srebrną) miały charakter wyłącznie turystyczny (ze względu na godziny kursowania nie umożliwiały dojazdu do pracy), a do tego – okresowy (w sezonie zimowym, od 1 grudnia do 31 marca, ruch autobusów na tej trasie nie był realizowany).

Zasięg dojazdów górników do kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego przedstawia tabela 13.

Tabela 13. Zasięg dojazdów górników do kopalń autobusami PKS*.

Położenie dworców i przystanków autobusowych	Teren gminy
Gołogłowy, Bierkowice, Gorzuchów	Kłodzko (w.)
Kłodzko	Kłodzko (m.)
Radków, Ratno Górne, Ratno Dolne, Wambierzyce	Radków
Świdnica	Świdnica (m.)
Słotwina, Komorów, Mokrzeszów	Świdnica (w.)
Świebodzice	Świebodzice
Głuszyca Górna, Głuszyca, Głuszyca Dolna	Głuszyca
Walim, Zagórze Śląskie, Jugowice, Olszynieć	Walim
Gostków, Nowe Bogaczowice, Stare Bogaczowice, Chwaliszów, Struga, Jabłów, Lubomin	Stare Bogaczowice
Szczawno-Zdrój	Szczawno-Zdrój
Golińsk, Mieroszów, Kowalowa, Sokołowsko, Unisław Śl.	Mieroszów
Kamienna Góra	Kamienna Góra (m.)

* – w tabeli nie uwzględniono gmin, na terenie których zlokalizowane były kopalnie (zaw. w tab. 5).

Źródło: opracowanie własne na podst. Sienkiel M.: Analiza połączeń PKS pod kątem możliwości dowozu górników do kopalni węgla kamiennego w rejonie Nowej Rudy i Wałbrzycha w latach 1970 – 2000 (niepubl.).

W nawiązaniu do rozdziału 3, poświęconego uwarunkowaniom planistycznym, szczególnie dokładnie przeanalizowano dojazdy z rejonu gminy Dobromierz, gdzie założenia przewidywały podział rynku pracy mieszkańców pomiędzy wałbrzyskie kopalnie węgla kamiennego oraz strzegomskie kopalnie surowców skalnych. Analizy rozkładów jazdy połączeń autobusowych jednoznacznie wykazały jednak istnienie bariery dostępności komunikacyjnej na południowej granicy tej gminy. O ile bowiem dojazd do Wałbrzycha do szkół bądź urzędów był zapewniony, o tyle nie było możliwości dojazdu do pracy w systemie zmianowym. Ostatnią miejscowością dogodnie obsługiwaną pod kątem dowozu do kopalń był Chwaliszów, leżący w gminie Stare Bogaczowice (por. tab. 13).

5.3. Dojazdy komunikacją miejską

Na analizowanym terenie oprócz regionalnej komunikacji kolejowej i autobusowej, funkcjonowała komunikacja miejska. W przypadku Nowej Rudy były to połączenia realizowane autobusami PKS, w aglomeracji wałbrzyskiej – pojazdami Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego w Wałbrzychu.

W Nowej Rudzie autobusy komunikacji miejskiej realizowały połączenia na trasie:

- Nowa Ruda – Słupiec / Jugów / Ludwikowice Kłodzkie.

Zasięg połączeń mieścił się w obrębie miasta i gminy Nowa Ruda.

W aglomeracji wałbrzyskiej komunikacja miejska zapewniała dojazdy międzygminne na trasach:

- Świdnica – Świebodzice – Wałbrzych;
- Gorce – Boguszów – Wałbrzych;
- Dzieńmorowice – Wałbrzych;
- Szczawno-Zdrój – Wałbrzych.

Zasięg tych połączeń nie wykraczał poza obszar obsługiwany przez pojazdy PKS, ujęty w tabeli 13.

Warto zaznaczyć, że oferta połączeń komunikacji miejskiej była jeszcze bardziej rozbudowana (liczba par połączeń w dobie, godziny kursowania) aniżeli w przypadku pojazdów PKS. W związku z tym na głównych liniach łączących sąsiadujące miasta (np. Świdnica – Świebodzice – Wałbrzych) z biegiem czasu PKS utrzymywał jedynie ruch dalekobieżny, połączenia lokalne pozostawiając do obsługi WPK.

5.4. Dojścia piesze i dojazdy rowerowe

Duża część pracowników kopalń mieszkała w obrębie najbliższych osiedli. Umożliwiało to dogodny, szybki powrót z pracy, a także zatrudnienie nietypowych godzinach (tzw. międzymiany, wykorzystywane do robót przygotowawczych), które były kłopotliwe z punktu widzenia organizacji dojazdów.

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów z byłymi pracownikami dozoru kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego ustalono, że zasięg dojść pieszych i dojazdów rowerowych wynosił około 10 kilometrów. Oznacza to, że nie wykraczał poza obszar dojazdów transportem publicznym, ujęty w tabelach 11 i 13.

5.5. Przewozy zamknięte

Oprócz komunikacji ogólnodostępnej, kopalnie wykorzystywały do dowozu pracowników również połączenia zamknięte, uruchamiane we własnym zakresie (przewozy pracownicze). Obsługą tych połączeń zajmowało się Przedsiębiorstwo Spedycyjno-Transportowe Przemysłu Węglowego Transgór.

Przedsiębiorstwo Transgór Wałbrzych zostało zlikwidowane w 1995 roku. Nie zachowały się do dnia dzisiejszego dokumenty wskazujące obsługiwane kierunki przewozów (jak wspomniano były to

przewozy zamknięte, a zatem ogólnodostępne rozkłady jazdy nie były publikowane). Nie powiodła się również akcja poszukiwania tego rodzaju dokumentacji przy wsparciu zainteresowanych gmin²⁴.

W związku z tym zasięg połączeń przewozów zamkniętych ustalono w oparciu o wywiady z byłymi pracownikami dozoru kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego. Również w tym przypadku nie wykraczał on poza obszar dojazdów transportem publicznym, ujęty w tabelach 11 i 13. Należy bowiem mieć świadomość, że przewozy zamknięte w okresie PRL były uruchamiane w kierunkach nieatrakcyjnych dla komunikacji ogólnodostępnej, ale ograniczone – ze względów ekonomicznych – do położonych jak najbliżej wsi i osad. Rekruterzy poszukiwali kandydatów do pracy w miejscach, gdzie ze względu na słabość transportu publicznego, mieszkańcy nie mieliby alternatyw w zatrudnieniu – a zatem kopalnie stanowiłyby pracodawcę pozbawionego konkurencji na rynku pracy.

W oparciu o wywiady potwierdzono również istnienie bariery Gór Sowich w przewozach zamkniętych (brak dojazdów w relacjach Bielawa – Nowa Ruda oraz Ząbkowice Śląskie – Nowa Ruda). Znamionnym jest, że wspomniana bariera do dnia dzisiejszego, pomimo rozwoju techniki pojazdowej i postępującego ocieplenia klimatu, ogranicza całoroczny ruch autobusów pracowniczych.

5.6. Dojazdy samochodami osobowymi

Ze względu na bardzo niewielką liczbę samochodów osobowych pozostających w latach osiemdziesiątych w rękach prywatnych oraz problemy z zaopatrzeniem w paliwo, dojazdy do pracy realizowane samochodami osobowymi należały do wyjątków.

Zasięg dojazdów realizowanych przez właścicieli samochodów w niektórych przypadkach znacząco przekraczał zasięg wyznaczony przez systemy transportu zbiorowego (tab. 11 i 13). Należy jednak podkreślić, że niska liczebność tych przypadków jednoznacznie wskazuje na incydentalność zjawiska i brak jego statystycznego znaczenia dla gospodarki gmin zamieszkania. W związku z tym ten sposób dojazdów może zostać pominięty przy delimitacji wpływu kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego w analizowanym regionie z punktu widzenia zatrudnienia.

5.7. Podsumowanie

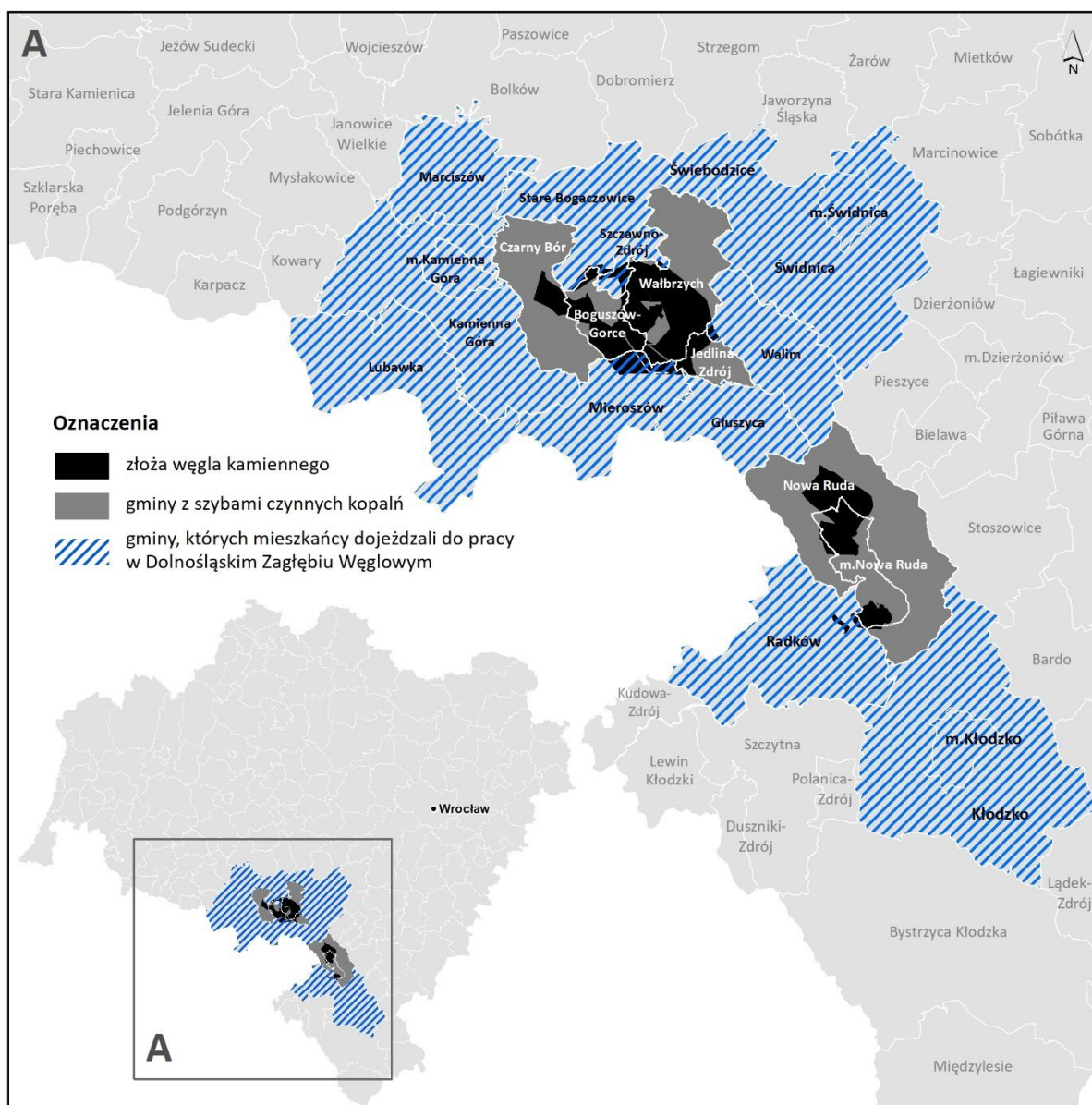
Na podstawie prześlędzonych zmian w ofercie transportu zbiorowego oszacowany został zasięg dojazdów pracowników Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, co umożliwiło delimitację obszaru wpływu społecznego DZW.

Ostateczne granice obszaru wyznaczyły:

- od wschodu – granica dojazdów kolejowych (Krosnowice Kłodzkie) i autobusowych (Kłodzko);
- od północnego wschodu – bariera Gór Sowich (brak możliwości dojazdów do pracy w kopalniach z kierunku Ząbkowic Śląskich i Bielawy);
- od północy – zasięg dogodnych połączeń autobusowych (Świdnica, Chwaliszów);
- od zachodu – granica dojazdów autobusowych i kolejowych (Sędziszów, Kamienna Góra, Lubawka);
- od południa – granica z Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną (ob. Republika Czeska).

Zasięg wpływu Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego na zatrudnienie przedstawiono na mapie 4.

²⁴ Problem został przedstawiony na warsztatach poświęconych przygotowaniu Terytorialnego Planu Sprawiedliwej Transformacji, które odbyły się w dniu 18 grudnia 2020 r. W spotkaniu licznie uczestniczyli przedstawiciele samorządów lokalnych, informacja w tym zakresie została również zamieszczona na stronie www Instytutu. W ciągu 6 miesięcy (do 30 czerwca 2021 r.) wpłynęło tylko jedno zgłoszenie, które jednak nie zawierało danych dotyczących rozkładów jazdy PSTPW Transgór.

Mapa 4. Zasięg dojazdów do pracy w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym u schyłku lat 80 XX w.
Źródło: opracowanie własne na podst. analizy rozkładów jazdy PKP, PKS i WPK

Źródła

1. Bednarczyk J., Szatan M.: Wpływ zatrzymania działalności górniczej na rozwój gospodarczy województwa wałbrzyskiego i opracowanie kierunków długookresowej restrukturyzacji. Poltegor-Instytut, Wrocław 2000.
2. Okręgowe Rozkłady Jazdy Państwowej Komunikacji Samochodowej z lat 1970 ÷ 2000.
3. Plany miasta Wałbrzycha i Szczawna-Zdroju oraz informatory komunikacyjne WPK/MZK Wałbrzych z lat 1970 ÷ 2000.
4. Sieciowe Rozkłady Jazdy Polskich Kolei Państwowych z lat 1970 ÷ 2005.
5. Sienkiel M.: Analiza połączeń PKS pod kątem możliwości dowozu górników do kopalni węgla kamiennego w rejonie Nowej Rudy i Wałbrzycha w latach 1970 – 2000 (niepubl.).

6. Skutki likwidacji kopalń – wpływ na zagospodarowanie przestrzenne

Jak wspomniano w rozdziale 2, obszar objęty skutkami działalności górniczej nie ogranicza się bezpośrednio do gmin, na których terenie zlokalizowane są czynne kopalnie. Wpływy zakładów górniczych dotyczą bowiem również terenów, na których występują efekty uboczne wydobywania. Ewidencjonowanie szkód spowodowanych eksploatacją węgla prowadzono już od XVIII w. W wyniku działalności kopalń deformacji ulegała powierzchnia terenów – powstawały zapadliska i szczeliny, pojawiały się problemy z poziomem wód oraz uszkodzenia budynków. Istotnym jest, że zagrożenia te nie ustają wraz z zakończeniem wydobywania, a przy braku obrazu zmian zachodzących w obiektach podziemnych, mogą rozwijać się w sposób niekontrolowany.

W przypadku Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego w momencie przeprowadzania procesu zamykania działalności kopalń przewidywano następujące rodzaje problemów:

- zniekształcenia powierzchni terenu spowodowane głęboką eksploatacją w postaci obniżień, przemieszczeń i odkształceń, a także przekształceń w formie szczelin, spękań i zapadlisk spowodowanych dawną płytką eksploatacją oraz wyrobiskami górniczymi mającymi kontakt z powierzchnią;
- zmianę warunków wodnych, których skutkiem mogło być powstawanie zalewisk i podtopień;
- powstanie zagrożenia wypierania gazów kopalnianych na powierzchnię terenu.

Teren górniczy kopalń Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego zajmował obszary na których znajdowały się zarówno tereny zabudowane, jak i rolne, leśne oraz nieużytki. Na terenach zabudowanych zlokalizowane były w większości budynki mieszkalne, usługowe, w tym obiekty administracyjne i użyteczności publicznej (szkoły, szpitale, obiekty sakralne), a także zakłady przemysłowe. W samym Wałbrzychu dominowała zabudowa historyczna, pochodząca z końca XIX i początku XX wieku, odznaczająca się stosunkowo dużym stopniem zużycia technicznego, wynikającego z czasu użytkowania, braku zastosowania odpowiednich izolacji oraz wykonania prac modernizacyjnych i remontowych.

Należy również wspomnieć o elementach, które towarzyszyły zabudowie: urządzenia napowietrzne i podziemne infrastruktury technicznej (wodociągi, kanalizacja, gazociągi, ciepłociągi i rurociągi sprężonego powietrza, sieć energetyczna oraz telekomunikacyjna). Ich stan u schyłku likwidacji kopalń określany był jako średni i dobry, lecz w większości urządzenia te nie posiadały dodatkowych zabezpieczeń na wpływ eksploatacji górniczej (za wyjątkiem ciepłociągów i części gazociągów). Ważnymi elementami w strukturze zabudowy były również obiekty drogowe i kolejowe, a także ciek i zbiorniki wodne, na które eksploatacja górnicza także mogła mieć wpływ.

W okresie eksploatacji kopalń dla najważniejszych obiektów ustanawiano filary ochronne. Przykładowo, ze względu na zabytkowy charakter zabudowy miejskiej oraz niską odporność obiektów na wpływ działań górniczych, krótko po objęciu władzy przez polską administrację – w 1951 roku – ustanowiony został filar dla ochrony zwartej zabudowy Śródmieścia Wałbrzycha. Analogiczne rozwiązania stosowane były dla obiektów kolejowych i przemysłu (w tym szybów kopalnianych). Jak jednak już sygnalizowano w rozdziale 2, w celu podniesienia efektywności wydobywania, już od lat pięćdziesiątych wzrastało wybieranie pokładów w filarach ochronnych, nawet samych szybów kopalnianych (czego efektem było opisywane uszkodzenie szybu Jan). Działalność taka zintensyfikowała się pod koniec wydobywania – na przykład w ostatnim roku eksploatacji w Zakładzie Julia (1995/96) wydobywanie prowadzono już tylko i wyłącznie w obrębie filara ochronnego szybów Julia i Sobótka.

Usuwanie szkód górniczych odbywało się w tym okresie na zasadzie naprawy uszkodzeń. W przypadku, gdy remont w obiektach nie był uzasadniony i opłacalny pod względem techniczno-ekonomicznym, prowadzono prace związane z odtworzeniem powierzchni użytkowej mieszkań i realizowano mieszkania zastępcze. Bilans szkód górniczych dla Wałbrzycha w 1998 roku (rok zakończenia wydobywania) wskazywał przy tym na znaczne zaległości w tym zakresie (tabela 14).

Tabela 14. Usuwanie szkód górniczych w Wałbrzychu w latach 1955-1997

Nazwa obszaru i terenu górniczego	„Biały Kamień”	„Gaj” i „Podgórze”	„Kuźnice”
Liczba obiektów budowlanych z przeprowadzoną naprawą szkód górniczych	890	550	430
Odtworzona powierzchnia użytkowa mieszkań (m ²) lub liczba odtworzonych mieszkań	22 929 m ²	18 280 m ²	250
Stan udokumentowanych zaległości w usuwaniu szkód górniczych (liczba obiektów wg stanu z 01.01.1998 r.)	60	50	60

Źródło: opracowanie własne na podst. opracowania: Mapa przydatności do zabudowy terenu górniczego Wałbrzyskich Kopalń Węgla Kamiennego w świetle dokonanej eksploatacji górniczej jako podstawy do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu górniczego. Główny Instytut Górnictwa, Katowice 1998.

Problematyka szkód górniczych była analizowana również pod kątem przyszłej realizacji nowych inwestycji. Klasyfikacja przydatności terenów pogórnich do zagospodarowania nie jest jednoznacznie zdefiniowana, ale przyjmuje się, że w przypadku przeznaczenia terenu na cele budowlane, sposób zagospodarowania musi uwzględniać rodzaj zagrożenia i możliwe poeksploatacyjne deformacje powierzchni. Kategorie terenu pogórnego dzieli się przy tym ze względu na:

- stopień przekształcenia poeksploatacyjnego – od mało do silnie przekształconego;
- wystąpienie zagrożeń – od praktycznie niewystępujących, po wystąpienie deformacji o różnym stopniu zagrożenia, zagrożeń gazowych oraz zalewisk i podtopień.

Proces ten wiąże się odpowiednio z ograniczeniami w wykorzystaniu budowlanym, co wskazuje przydatność dla potencjalnych inwestycji (teren przydatny, przydatny warunkowo lub nieprzydatny).

W momencie zakończenia eksploatacji kopalń, na podstawie w/w wskazań, dokonano analizy przydatności terenu do zabudowy. Z przeprowadzonych badań i analiz deformacji powierzchni za cały udokumentowany okres eksploatacji ustalono, że największe obniżenia wystąpiły w rejonie dwóch dzielnic Wałbrzycha: Sobięcina oraz Białego Kamienia. Cały obszar wpływu wydobywania górniczego nie wykraczał natomiast poza teren gmin wskazanych wcześniej na mapie 2. Należy podkreślić, że pomiary geodezyjne prowadzone obecnie wykazują, że w dalszym ciągu (kilkanaście lat po zakończeniu eksploatacji kopalń) powierzchnia terenu nadal ulega nieznacznym deformacjom.

Oprócz deformacji, nieodłącznym elementem krajobrazu na omawianym terenie pozostały również hałdy oraz osadniki odpadów z procesu przerobczego węgla. Nieużytki po działalności przemysłowej powstałe w wyniku składowania odpadów kopalnianych i popiołów z elektrociepłowni, przeznaczone były do rekultywacji i zagospodarowania. Innym negatywnym skutkiem działalności wałbrzyskich kopalń był także znacznie zniszczony drzewostan, spowodowany emisją dymów, gazów i innymi czynnikami.

O skali potencjalnych problemów pozostałych po likwidacji Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego świadczyć może duża liczba wyrobisk posiadających połączenie z powierzchnią (szybów i sztolni). W aglomeracji Wałbrzycha takich obiektów jest 660, w rejonie Nowej Rudy – 246. Należy przy tym zaznaczyć, że zagłębie dolnośląskie było pierwszym w Polsce likwidowanym zagłębiem węglowym –

w czasie likwidacji kopalń nie było jeszcze wypracowanych zasad archiwizacji danych geologiczno-górnich (tworzono je na bieżąco). Dodatkowym problemem był fakt, że złoża węgla w wielu przypadkach były dostępne blisko powierzchni terenu – co w okresie największego bezrobocia spowodowało szeroki rozwój niekontrolowanej i nielegalnej eksploatacji górniczej w postaci biedaszybów²⁵.

Źródła

1. Piątek E.: Historia kopalni węgla kamiennego Julia (Fuchs, Biały Kamień, Thorez), w: Rocznik VI Polskiego Towarzystwa Historii Techniki. Retro-Art, Warszawa 2007.
2. Mapa przydatności do zabudowy terenu górniczego Wałbrzyskich Kopalń Węgla Kamiennego w świetle dokonanej eksploatacji górniczej jako podstawy do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu górniczego. Główny Instytut Górnictwa, Katowice 1998.
3. Kowalski A.: Deformacje powierzchni na terenach górniczych kopalń węgla kamiennego. Główny Instytut Górnictwa, Katowice 2020.
4. Praca zbiorowa pod redakcją A. Kowalskiego: Eksploatacja górnicza a ochrona powierzchni. Doświadczenia z wałbrzyskich kopalń. Główny Instytut Górnictwa, Katowice 2000.

²⁵ Biedaszyb – pospolite określenie na wykonany w sposób nieprofesjonalny i nielegalny szybik wydobywczy o małej głębokości (do 10 m).

7. Podsumowanie

W opracowaniu przeanalizowana została historia funkcjonowania Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, ze szczególnym uwzględnieniem okresu transformacji gospodarczej i likwidacji przemysłu górnictwa węgla kamiennego na Dolnym Śląsku.

Na podstawie przeprowadzonych analiz, poświęconych poszczególnym rodzajom wpływów eksploatacji górniczej:

- zasięgowi złóż węgla (rozdział 2),
- lokalizacji kopalń i ich szybów (rozdział 2.2),
- powiązaniom przestrzennym pod koniec planowego funkcjonowania kopalń (rozdział 3),
- procesowi likwidacji zakładów (rozdział 4),
- zasięgowi zamieszkania pracowników i wpływów społecznych (rozdział 5),
- skutkami dla planowania przestrzennego (rozdział 6)

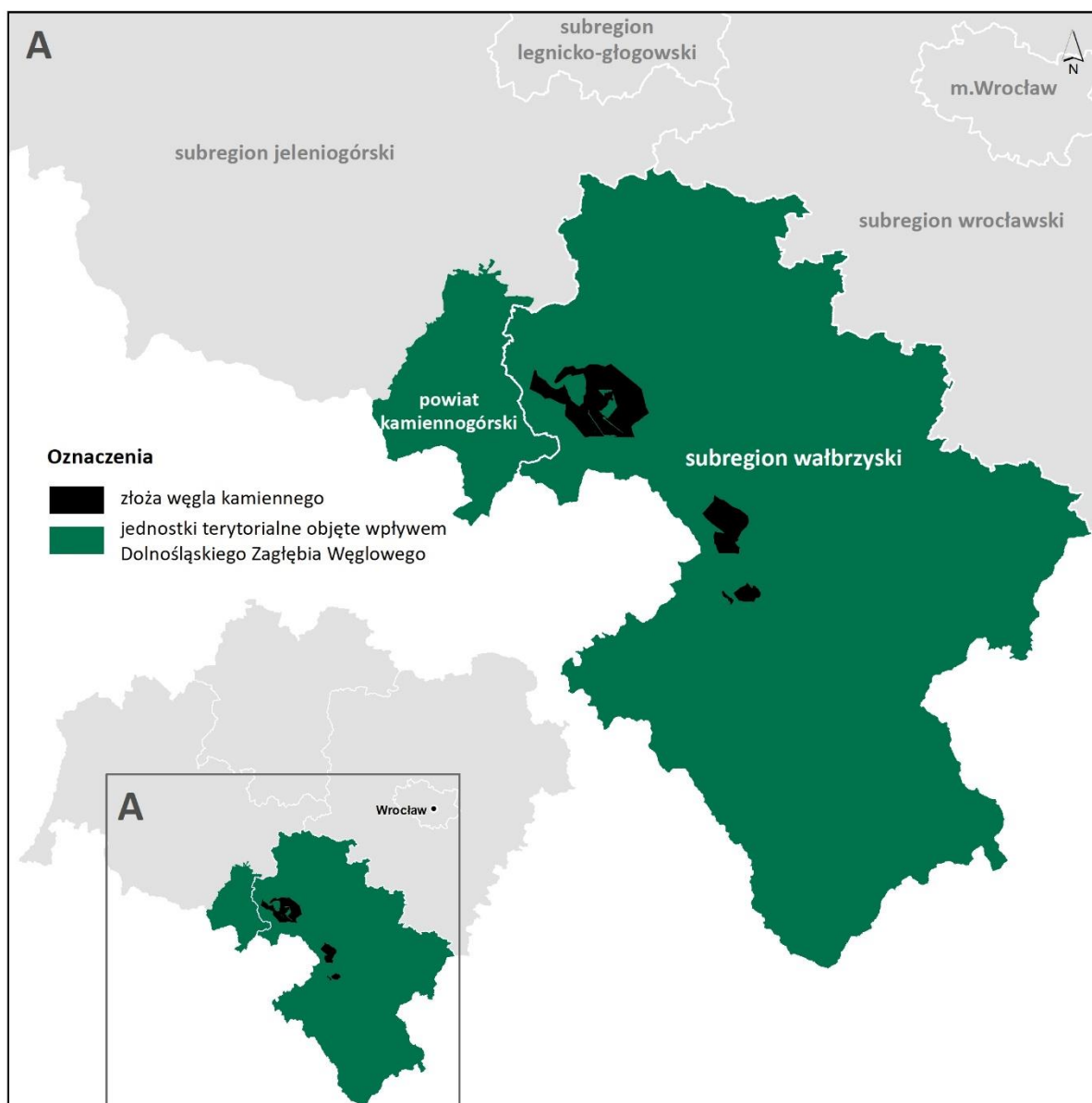
określony został pełen zasięg terytorialny wpływów Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, zestawiony w tabeli 15.

Tabela 15. Zasięg terytorialny wpływów Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego

Gminy	Powiat
Nowa Ruda (m.), Nowa Ruda (w.), Kłodzko (m.), Kłodzko (w.), Radków	kłodzki
Świdnica (m.), Świdnica (w.), Świebodzice	świdnicki
Wałbrzych	m. Wałbrzych
Walim, Jedlina-Zdrój, Głuszyca, Mieroszów, Boguszów-Gorce, Czarny Bór, Szczawno-Zdrój, Stare Bogaczowice	wałbrzyski
Marciszów, Kamienna Góra (m.), Kamienna Góra (w.), Lubawka	kamiennogórski

Źródło: opracowanie własne na podst. tabel 5, 7, 11, 13

W związku z faktem, iż działania pomocowe z poziomu UE kierowane są do jednostek na poziomie NUTS-3 (subregiony), należy przyjąć, że zasięg wpływu zlikwidowanego Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego obejmuje subregion wałbrzyski wraz z rozszerzeniem o sąsiadujący powiat kamiennogórski, co przedstawiono na mapie 5.

Mapa 5. Zasięg terytorialny wpływów Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego.
Źródło: opracowanie własne na podst. tabeli 15

